

Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні
EU and Council of Europe working together to support the Prison Reform in Ukraine

**Аналіз
виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи,
наданих Україні Європейським комітетом з запобігання
катуванням з 1998 року**

2020 рік

Автор:

Вадим Човган, доктор публічного права, експерт з пенітенціарних питань

Умовні скорочення

Комітет, КЗК – Європейський комітет з запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба України

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України

СІЗО – слідчий ізолятор

УВП – установа виконання покарань

ПВР – правила внутрішнього розпорядку

ДПВ – довічне позбавлення волі

ДПК – дільниця посиленого контролю

ДІЗО – дисциплінарний ізолятор

ПКТ – приміщення камерного типу

ІТТ – ізолятор тимчасового тримання

Зміст

Вступ	5
1. Житлові умови	6
1.1 Тип житлових приміщень	6
1.2 Житлова площа	8
1.3 Прогулянкові дворики	10
2. Тримання під вартою	11
2.1 Строки тримання під вартою	11
2.2 Зайнятість осіб, узятих під варту	14
2.3 Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки).....	16
2.4 Тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання	20
3. Позбавлення волі	22
3.1 Класифікація засуджених.....	22
3.2 Праця засуджених	25
3.3 Контакти з зовнішнім світом.....	28
3.3.1 Частота побачень.....	28
3.3.2 Плата за побачення	29
3.3.3 Умови проведення короткострокових побачень	30
3.4. Дисциплінарна ізоляція.....	32
3.4.1 Процедура поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК	32
3.4.2 Тривалість тримання в ДІЗО, ПКТ та ДПК.....	35
3.4.3 Обмеження під час тримання в дисциплінарній ізоляції	37
3.4.4 Стаття 391 КК України	39
3.5 Базові потреби засуджених	40
3.5.1 Гігієна засуджених	40
3.5.2 Харчування засуджених.....	42
3.6 Приватність	44
4. Засуджені до довічного позбавлення волі	46
4.1 Перспектива звільнення від довічного позбавлення волі (ДПВ).....	46
4.2 Окреме тримання від інших категорій засуджених	48
4.3 Зайнятість	51
4.4 Заходи безпеки.....	53
4.5 Контакти	55
5. Охорона здоров'я	56
5.1 Інтеграція тюремної медицини в МОЗ	56
5.2 Фіксація тілесних ушкоджень	58
5.3 Доступ до медичної допомоги	63
5.4 Замісна підтримувальна терапія	65

6. Інші рекомендації.....	68
6.1 Персонал.....	68
6.2 Насильство між в'язнями.....	70
6.3 Отримання оперативними підрозділами інформації щодо злочинів засуджених.....	74
6.4 Транспортування засуджених.....	76
6.5 Носіння спецзасобів в межах в'язниць.....	78
6.6 Встановлення скриньок для конфіденційних скарг	78
6.7 Обов'язкова стрижка голови наголо	79
6.8 Встановлення дефібриляторів	79
6.9 Відвідування засуджених при смерті	79
Висновок.....	80

Вступ

Цей аналіз присвячений стану виконання рекомендацій Європейського комітету з запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню чи покаранню (далі – КЗК, Комітет). Ми проаналізували всі рекомендації, які Комітет надав з часів його першого візиту до України у 1998 році. За цей час Комітет опублікував 15 доповідей щодо України. З них ми проаналізували **12 доповідей**, які повністю або частково були присвячені українській пенітенціарній системі. Ще три звіти залишилися поза увагою, адже вони стосувалися виключно інших сфер (психіатричні установи, заклади прикордонної служби та ін).

Ми намагалися аналізувати стан виконання тільки тих рекомендацій, імплементація яких є вимірюваною. Крім того, для аналізу бралися лише рекомендації системного характеру. Тому ми не надавали оцінку виконанню інших рекомендацій щодо:

- окремих пенітенціарних установ та стану ремонтів в них;
- індивідуальних або колективних випадків катувань / неналежного поводження у певних установах;
- забезпечення матеріальними ресурсами, їжею, медикаментами тощо;
- укомплектованості окремих установ персоналом.

Аналіз виконання такого роду рекомендацій не тільки потребував би комплексних моніторингових візитів до окремих пенітенціарних установ, а й доступу до фінансової та іншої внутрішньої документації. Такі рекомендації більше стосуються базового забезпечення установ та не оспорюються, через що їх аналіз був би самоочевидним: не забезпечено достатнє фінансування, не проведені ремонти, немає ліків тощо.

Таким чином ми сфокусувалися на рекомендаціях, щодо яких можна стверджувати про їх виконання, невиконання або часткове виконання. Значна частина таких рекомендацій вимагають законодавчих змін та/або додаткового фінансування. В окремих випадках бралися до уваги рекомендації щодо окремих установ, коли вони стосувалися системних проблем.

Метою аналізу було провести свого роду «інвентаризацію» невиконаних рекомендацій Комітету. Ми прагнули уніфікувати велику кількість розпорошених у різних доповідях стандартів. При цьому було взято до уваги історичний поступ та контекст для демонстрації процесу виконання рекомендацій. Як вказує президент Комітету Микола Гнатівський: *«кожна доповідь КЗК лише продовжує його діалог з національною владою, а тому її повний аналіз часто неможливий без доброго розуміння передісторії та національного контексту»*¹.

Сподіваємось, що запропонована нами «інвентаризація» рекомендацій полегшить ознайомлення з ними та сприятиме їх кращому виконанню у майбутньому.

Для полегшення пошуку цитованих доповідей, які містять відповідні рекомендації, в дужках зазначаються рік візиту Комітету та пункт відповідної доповіді.

---

¹ Ащенко О. М., Човган В. О. Українське пенітенціарне законодавство у світлі стандартів комітетів проти катувань ООН та Ради Європи / О. М. Ащенко, В. О. Човган; передм. М. М. Гнатівського; за заг. ред. С. Ю. Захарова. – Харків: Права людини, 2014. – С. 7.

1. Житлові умови

1.1 Тип житлових приміщень

Рекомендації

У 2002 році Комітет рекомендував українській владі розглянути можливість полишити систему багатомісних гуртожитків, в яких трималися засуджені, на користь менших житлових приміщень (2002, 86). На думку КЗК, тримання у багатомісних приміщеннях несе такі ризики:

- високий рівень насильства та залякування;
- створення сприятливого середовища для субкультури та підтримки діяльності злочинних угруповань;
- складний або навіть неможливий контроль з боку персоналу;
- практично неможливе належне розселення в'язнів на підставі оцінки ризиків та потреб (2002, 86).

Пізніше Комітет закликав підтримувати розпочаті намагання колоній перебудувати «казарменні» приміщення на менші житлові приміщення (2009, 113, 121). Так само висловлювалася рекомендація про необхідність перетворення багатомісних камер слідчих ізоляторів на маломісні (2009, 135; 2016, 66; 2017, 68).

При цьому, на думку Комітету, «аксіоматичним» є те, що перехід від багатомісних житлових приміщень до маломісних має супроводжуватися забезпеченням достатньої зайнятості в'язнів поза межами таких приміщень (2002, 86).

Загалом, Комітет займає принципову негативну позицію щодо багатомісних гуртожитків та камер². Він вказує:

«У своїй 11-ій Загальній доповіді Комітет вже критикував саму ідею розміщення у багатомісних гуртожитках. Часто в таких гуртожитках в'язні утримуються в тісних та несприятливих умовах. На додаток до нестачі приватності, Комітет виявив високий ризик залякування та насильства у таких гуртожитках, а також, що належний контроль персоналом є надзвичайно складним. Більше того, належне розміщення в'язнів, базуючись на індивідуальній оцінці ризиків і потреб, стає майже неможливим. Як наслідок, КЗК тривалий час адвокатує за перехід від багатомісних гуртожитків до менших житлових відділень»³.

Європейські в'язничні правила містять більш радикальний стандарт: як правило, кожен в'язень повинен ночувати в окремій камері (18.6).

---

² Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44) // <https://rm.coe.int/16806cc449>

³ Там само.

Виконання

В Україні відсутній кількісний ліміт наповнення камер СІЗО та житлових приміщень колоній. Існуючі норми житлової площі встановлюють розмір обов'язкової площі на одну особу, однак вони не обмежують кількість місць у житлових приміщеннях. Теоретично одне приміщення може бути розраховано на одночасне тримання сотень людей.

Перехід від колективної системи тримання до маломісної (або індивідуальної) системи передбачає виділення значних фінансових ресурсів. Адже таке переформатування вимагає не лише ремонтів, а й часто зміни конструкції існуючих будівель чи нової побудови. Що стосується СІЗО, то зменшення наповнюваності камер вимагає не стільки перебудови (яка часто є неможливою), скільки обмеження кількості місць у камерах. У свою чергу, це передбачає зменшення кількості осіб, які тримаються під вартою.

На практиці адміністрації окремих колоній вже спромоглися перетворити великі житлові приміщення на малі, по 5-10 осіб. Існує визнання, що такий підхід суттєво спрощує підтримку порядку і безпеки у таких установах. Тим не менш такі приклади є поодинокими та залежать від індивідуальної ініціативи керівництва та можливостей окремих установ виконання покарань. Системного перетворення колективних приміщень колоній в Україні не відбувається.

Проблема колективної системи тримання була визнана й Урядом України. У Плані дій з прав людини з 2015 по 2020 роки⁴ закріплена необхідність: *«Розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України Державної цільової програми щодо поступової реорганізації колективної системи тримання в установах виконання покарань до камерної системи тримання та зменшення допустимої планової наповнюваності установ виконання покарань до 300 – 400 осіб в одній установі»* (п. 32.1). Однак таку цільову програму дотепер розроблено не було.

---

⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.

1.2 Житлова площа

Рекомендації

Починаючи зі свого першого візиту до України у 1998 році, Комітет рекомендував збільшити норму житлової площі на одного в'язня до 4 м² (1998, 112). Ця рекомендація пізніше неодноразово повторювалася у 2000, 2005, 2009, 2013 та 2017 роках.

Окрім того, Комітет рекомендував, щоб одномісні камери не були меншими 6 м², а відстань між протилежними стінами камери не була меншою 2 м. При цьому при обрахуванні площі не має враховуватися розмір санітарного вузла (2012, 45), який має бути повністю відділений від житлового приміщення (1998, 123; 2005, 108; 2013, 120; 2016, 56).

Виконання

Щодо колоній ця рекомендація була виконана у 2010 році, коли передбачена законом норма житлової площі засуджених була збільшена з 2,5 до 4 м². Щоправда, «нова» норма досі часто не дотримується в колоніях.

Разом з тим в СІЗО проводжує діяти норма 2,5 м² (ст. 11 ЗУ «Про попереднє ув'язнення»). Тобто Україна не виконує цю рекомендацію понад 20 років.

На виконання рекомендації Комітету щодо СІЗО було розроблено проект закону. Проект був зареєстрований у парламенті у 2015 році та прийнятий в першому читанні⁵. На додаток до збільшення площі, у ньому закріплена норма, яка відображає інші стандарти Комітету з цього приводу: *«При обрахуванні площі камери не враховується площа санітарного вузла. Відстань між протилежними стінами камери не може бути менше 2 метрів. Камери, площа яких менша 6 квадратних метрів, не повинні використовуватися»*⁶. Наразі перспектива прийняття цього законопроекту залишається невизначеною.

Пізніше у парламенті було зареєстровано інший проект закону щодо збільшення норми жилої площі в СІЗО⁷. Однак 29.08.2019 проект було відкликано у зв'язку з обранням нового скликання парламенту. Проект передбачав покращення норми площі в СІЗО для жінок та їхніх дітей з урахуванням стандарту КЗК. Разом з тим він передбачав норму площі для чоловіків у розмірі 3 м². Це суперечить стандартам Комітету. При цьому у пояснювальній записці до законопроекту автори обґрунтовують його необхідність саме стандартами КЗК.

---

⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про попереднє ув'язнення" (щодо окремих стандартів Ради Європи) №2291а від 06.07.2015 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900

⁶ Детальніше див.: Living space per prisoner in prison establishments: CPT standard (CPT/Inf (2015) 44) // <https://rm.coe.int/16806cc449>

⁷ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про попереднє ув'язнення" (щодо збільшення норми площі в камері для однієї взятої під варту особи) №9490 від 18.01.2019 // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65362

Занижена норма для чоловіків обґрунтовувалася посиланням на рішення Європейського суду у справі «Ананьев та інші проти Російської Федерації». У практиці ЄСПЛ, дійсно, є деяка невизначеність щодо стандарту житлової площі, який вимагається у світлі статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Починаючи з 2016 р., Суд іноді визнає достатнім 3 м² на особу⁸, однак такі рішення є винятковими. При їх винесенні Суд також враховує інші «компенсуючі» умови, які пом'якшують перебування в ув'язненні, такі як наявність зайнятості поза межами камери, режим та ін. Тим не менш стандарт КЗК залишається чітким – не менше 4 м² жилої площі на одну особу.

Що стосується мінімальних розмірів камер (6 м²) та мінімальної відстані між протилежними стінами (2 м), то ці рекомендації досі не відображені у нормах жилої площі ні СІЗО, ні колоній.

---

⁸ Див., наприклад: *Muršić v. Croatia* [GC], no. 7334/13, 20 October 2016.

1.3 Прогулянкові дворики

Рекомендації

Комітет багаторазово вказував Україні на недостатні розміри прогулянкових двориків для нормального виконання фізичних вправ (1998, 127; 2005, 142; 2009, 90; 2012, 47; 2013, 122; 2017, 73).

Хоча КЗК не розробив стандартів щодо розмірів двориків, з його зауважень можна зробити висновок, які розміри не є прийнятними. Наприклад, неприйнятними є дворики від 8 до 13 м² у Львівському СІЗО та від 16 до 20 м² в Івано-Франківському СІЗО (2017, 71), 16 м² у Дніпровській виправній колонії №89 (2012, 47), 9,5 м² на двох в'язнів та 34 м² на 12 в'язнів у Київському СІЗО (2013, 122).

У 2017 році Комітет рекомендував, щоб прогулянкові дворики розміщувалися на рівні землі та щоб надавали можливість горизонтального виду (2017, 73). Тобто дворики не повинні розміщуватися на верхніх поверхах або на даху будівель в'язниць, як це часто буває в українських СІЗО та іноді трапляється в колоніях. Також дворики не повинні нагадувати «камери тільки без стелі» (2013, 122), що також є поширеним, адже конструкція двориків передбачає лише «вид на небо». На додаток, дворики повинні мати накриття у разі опадів (1998, 127).

Виконання

Практика використання двориків малих розмірів, без горизонтального виду та належного облаштування продовжується. Це можна пов'язати з тим, що відповідні рекомендації Комітету не були відображені на нормативному рівні, а тому не втілюються на практиці. На додаток, це питання, зазвичай, не контролюється під час моніторингових візитів та перевірок.

Разом з тим державні будівельні норми, які врегульовують стандарти будівництва колоній та СІЗО, на сьогодні є інформацією «Для службового користування», що унеможливує перевірку стандартів будівництва прогулянкових двориків. Відсутність цих норм у відкритому доступі є неприпустимим з огляду на статтю 57 Конституції, яка передбачає, що у разі, якщо закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, вони є нечинними.

2. Тримання під вартою

2.1 Строки тримання під вартою

Рекомендації

Комітет звертав увагу на надмірну кількість в'язничного населення з самого початку візитів до України. Під час першого візиту у 1998 році, в українських СІЗО та колоніях утримувалося 211 тис. в'язнів. З того часу в'язничне населення зменшилося в чотири рази, тому наполегливі рекомендації з цього приводу більше притаманні першим звітам Комітету.

Разом з тим досі залишається проблема перенаселення СІЗО. Перед прийняттям КПК 2012 року, КЗК також звертав увагу на необхідність скорочення строків судового розгляду та більш чіткого формулювання підстав для тримання під вартою (2009, 75).

У своїх двох останніх доповідях щодо візитів до пенітенціарних установ, КЗК рекомендував українській владі продовжувати намагання зменшити в'язничне населення, зокрема шляхом активнішого використання існуючих альтернатив тримання під вартою (2016, 36; 2017, 56).

Виконання

Наразі існують обмеження строку тримання в СІЗО під час досудового розслідування, але не під час судового розгляду. Частина 1 статті 318 КПК вказує, що «судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку». Як наслідок, переважна більшість ув'язнених в СІЗО тримаються, очікуючи не на слідство, а на суд (1894 особи проти 9833 осіб відповідно)⁹. На додаток, станом на 1 квітня 2020 р. в СІЗО трималися 7859 осіб, які відносяться до інших категорій (засуджені, «транзитні» в'язні, довічно засуджені та ін.).

У 2020 р. Міністерство юстиції України анонсувало розробку законопроекту, який дозволить розвантажити СІЗО. Йдеться про такі новели:

- обмеження максимальних строків тримання під вартою на етапі судового розгляду;
- поетапне зменшення визначеної застави протягом строку тримання під вартою;
- створення можливості застави майна.

Крім того, пропонувалося закріпити на законодавчому рівні можливість створення дільниць СІЗО при колоніях, адже зараз законність таких дільниць є сумнівною.

Перевантаження СІЗО також спричиняється занадто детальними правилами внутрішньої класифікації різних категорій ув'язнених. На цю проблему звертав увагу

---

⁹ Інформація ДКВС станом на 1 квітня 2020 р.

КЗК (2016, 39). Зокрема, стаття 8 ЗУ «Про попереднє ув'язнення» визначає окреме тримання:

«чоловіків – окремо від жінок;

неповнолітніх – окремо від дорослих;

взятих під варту співробітників кадрового складу розвідувальних органів України, працівників Державного бюро розслідувань та працівників Національного антикорупційного бюро України – окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

осіб, яких вперше притягнуто до кримінальної відповідальності, - окремо від осіб, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності;

осіб, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, - окремо від осіб, які не перебували в місцях позбавлення волі;

осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, - окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

осіб, обвинувачених або підозрюваних у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, - як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

осіб, які раніше працювали в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, служби безпеки, прокуратури, юстиції, Державному бюро розслідувань, Національному антикорупційному бюро України, Державній кримінально-виконавчій службі України та в суді, - окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

засуджених – окремо від осіб, які перебувають під вартою;

іноземних громадян і осіб без громадянства – як правило, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

осіб, підозрюваних або обвинувачуваних у вчиненні злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 173-177, 200-235 Кримінального кодексу України, окремо від інших осіб, які перебувають під вартою;

засуджених до довічного позбавлення волі тримають ізольовано від усіх інших осіб, які перебувають під вартою;

обвинувачених або підозрюваних у одному і тому самому кримінальному провадженні за наявності відповідного рішення особи або органу, які здійснюють кримінальне провадження, тримають роздільно».

Як наслідок, виникає локальне перенаповнення окремих камер (2016, 39). Натомість розміщення в'язнів має здійснюватися на підставі оцінки ризиків, як цього вимагають

стандарти Ради Європи¹⁰ та як це робиться за кордоном¹¹. Наприклад, Європейські в'язничні правила вимагають обов'язкового окремого тримання тільки кількох категорій в'язнів: чоловіків від жінок, повнолітніх від неповнолітніх, засуджених від осіб, яких тримають під вартою (правило 18.8). При цьому окреме тримання не перешкоджає спільній зайнятості цих категорій осіб протягом дня (правило 18.9).

---

¹⁰ Див., наприклад, пункт 10, Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners (Adopted by the Committee of Ministers on 9 October 2003 at the 855th meeting of the Ministers' Deputies)

¹¹ Автухов К., Човган В., Яковець І. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. - К.: Консультативна місія Європейського Союзу, 2019. - С. 41.

2.2 Зайнятість осіб, узятих під варту

Рекомендації

КЗК звертав увагу на недостатню зайнятість в'язнів в українських СІЗО вже під час свого першого візиту до України у 1998 році:

«переважна частина в'язнів не брала участі у будь-якій зайнятості поза межами камер, окрім прогулянок ... Не було можливостей для праці та доступу до освітніх/навчальних або спортивних занять... Зайнятість в камерах була обмежена читанням та, для деяких в'язнів, перегляданням телевізора, отриманого від родичів» (1998, 126).

У зв'язку з цим була висловлена рекомендація, щоб:

«всі в'язні мали можливість проводити суттєву частину дня (тобто 8 годин або більше) поза межами камер, із залученням у корисній діяльності різноманітного роду (дозвілля/спілкування; праця, бажано із навчальними цілями; навчання; спорт)» (1998, 130).

Ця рекомендація щодо СІЗО була повторена у різних модифікаціях у низці наступних звітів (1999, 33; 2000, 93; 2009, 76; 2011, 46; 2013, 102; 2017, 57). При цьому рекомендувалося, щоб були розроблені програми зайнятості, пристосовані до потреб різних категорій в'язнів (дорослі ув'язнені та засуджені, довічники, жінки, неповнолітні тощо) (2013, 102).

Комітет також звертав увагу на наслідки відсутності зайнятості:

«майже повна відсутність зайнятості погіршувала перебування в ув'язненні та робила його більш каральним, аніж режим для засуджених осіб. Разом з обмеженнями на контакти із зовнішнім світом та спілкування, це робило режим гнітючим та отупляючим» (2009, 76).

При цьому чим довшим є тримання під вартою, тим більш різноманітнішими мають бути можливості для зайнятості поза межами камери¹².

Виконання

Незважаючи на понад 20 років від часу першої рекомендації, українські СІЗО досі не пропонують можливостей для зайнятості в'язнів.

З-поміж іншого, це пов'язано із конструкцією СІЗО. Їхній дизайн та архітектура не передбачають місця для зайнятості в'язнів. Також відсутня «промислова» частина установи, тобто немає виробництва, на якому б засуджені могли працювати. Так само, зазвичай, відсутні і спортивні зали або спортивні поля.

---

¹² Пункт 58 26-ої Загальної доповіді Комітету (26th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf(2017)5)

На додаток, ЗУ «Про попереднє ув'язнення» досі передбачає анахроністичну норму, що взяті під варту особи можуть залучатися до роботи лише з дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження (ч. 1 ст. 16).

Що стосується навчання, то для повнолітніх засуджених воно, як правило, відсутнє. Однією з причин такої ситуації називають нетривалість перебування в СІЗО, що не дозволяє завершити розпочате навчання.

Спілкування між в'язнями обмежується спілкуванням зі співкамерниками. До того ж, якщо ув'язнені все ж комунікують з іншими камерами, така комунікація вважається незаконною. Відповідно до ЗУ «Про попереднє ув'язнення» однією з основних вимог режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, взятих під варту. Ця вимога відображається у Правилах внутрішнього розпорядку СІЗО:

«[ув'язненим забороняється] перегукуватися і перестукуватися, а також встановлювати в будь-який інший спосіб зв'язок з особами, які перебувають в інших камерах, а під час прогулянки - з особами, які перебувають у сусідніх двориках» (п. 4.3 Розділу 1).

Внаслідок зазначених факторів, українські ув'язнені вимушені проводити без діла по 23 години на добу у своїх камерах. Такий підхід до тримання під вартою обумовлюється філософією, закладеною в основу цього запобіжного заходу, так званою концепцією ізоляції (2017, 57). Відповідно до цієї філософії зайнятість і спілкування в'язнів під вартою може перешкоджати кримінальним провадженням. Ця філософія також призводить до максимальної ізоляції ув'язнених від зовнішнього світу. Комітет вже понад 20 років висловлює рекомендації з цього приводу.

2.3 Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки)

Рекомендації

Комітет вперше висловив відповідну рекомендацію Україні ще у 1998 році:

«Що стосується побачень осіб під вартою, КЗК розуміє, що іноді може бути необхідним в інтересах правосуддя застосовувати деякі обмеження на побачення таких осіб. Однак такі обмеження мають зводитися суворо до потреб відповідного провадження та застосовуватися протягом якомога коротшого періоду. В жодному разі побачення між особами під вартою та їхніми членами сім'ї не повинні заборонятися протягом тривалого періоду. Якщо існує ризик змови, бажано надавати візити під суворим наглядом. Цей підхід повинен стосуватися й листування з родичами» (1998, 168).

Пізніше ця рекомендація багаторазово повторювалася (2000, 121; 2002, 106; 2009, 152; 2011, 50; 2013, 127; 2016, 39; 2017, 101).

Комітет продовжував поступово розвивати свою позицію:

«... обмеження мають застосовуватися відповідно до обставин конкретного провадження та застосовуватися протягом якомога коротшого часу. Більше того, потреба застосовувати обмеження щодо окремих в'язнів не може обґрунтовувати автоматичне застосування жорсткого режиму щодо всіх осіб, які тримаються під вартою» (2002, 106).

«КЗК закликає українську владу вжити заходів для забезпечення того, щоб особи під вартою мали право на побачення і право відправляти/отримувати листи, як принцип. Будь-яка відмова у дозволі на відвідування або відправлення/отримання листів має бути спеціально обґрунтована потребами провадження, вимагати затвердження органом, непов'язаним з провадженням, і має застосовуватися протягом конкретного періоду часу, із зазначенням мотивів. У разі необхідності, мають бути внесені зміни до відповідних законодавчих актів та положень» (2009, 152).

«... змінити чинне законодавство з тим, щоб особи під вартою, як правило, мали право на отримання побачень, телефонні дзвінки та листування. Будь-які обмеження/заборони, які стосуються їхніх побачень, телефонних дзвінків та листування мають бути конкретно обґрунтовані потребами провадження, завжди вимагати затвердження судовим органом та застосовуватися протягом певного періоду часу. Тим часом, слідчим та суддям варто нагадати, що відправною точкою при розгляді питання про дозвіл на побачення чи листування має бути презумпція невинуватості та принцип, що особи під вартою не повинні піддаватися більшій кількості обмежень, ніж суворо необхідно для інтересів правосуддя. Особи під вартою мають мати право на [побачення та листування] окрім випадку, якщо є чітко визначені підстави не

дозволяти побачення/листування або застосувати певні обмеження (наприклад, побачення через прозору перегородку)» (2013, 127)¹³.

«Комітет закликає українську владу вжити заходів для виконання давньої рекомендації, щоб усі в'язні (як засуджені, так і взяті під варту) мали право на щонайменше одногодинне побачення на тиждень. Обидві категорії в'язнів мали ефективно право на телефонні дзвінки» (2017, 101).

Комітет порушує питання контактів з зовнішнім світом для осіб, узятих під варту, у своїй 26-ій Загальній доповіді, яка підсумувала його стандарти попереднього ув'язнення. На додаток до уже згаданих рекомендацій, наданих Україні, з цієї Доповіді можна виокремити такі стандарти¹⁴:

- Особи під вартою повинні мати право принаймні на одногодинне побачення та один телефонний дзвінок на тиждень (п. 59);
- Обмеження на контакти із зовнішнім світом повинні застосовуватися на підставі оцінки ризиків, які несуть ті чи інші особи, взяті під варту (п. 60);
- Будь-яка відмова у побаченнях чи телефонних дзвінках повинна затверджуватися судовим органом (п. 61);
- Якщо існує ризик змови – побачення можуть відбуватися під контролем (п. 62);
- Обмеження ніколи не повинні застосовуватися для цілей тиску на осіб, узятих під варту, або щоб змусити їх співпрацювати зі органами правосуддя (п. 62);
- Рішення щодо обмежень контактів мають зазвичай прийматися, коли особа постає перед судом, та мають піддаватися апеляційному оскарженню. Письмове рішення має містити мотиви для кожного обмеження та має видаватися відповідній особі, яка тримається під вартою. Рішення має переглядатися на регулярній основі, щоб переконатися про існування підстав для обмежень. Чим довше застосовується відповідне обмеження, тим більш уважною має бути перевірка щодо того чи є обмеження необхідним та пропорційним (п. 63).

Виконання

Всупереч тривалим наполегливим рекомендаціям Комітету ситуація з контактами осіб, взятих під варту, залишається практично незмінною.

ЗУ «Про попереднє ув'язнення» досі передбачає, що *“Побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього*

---

¹³ При висловленні цієї рекомендації КЗК також посилався на правило 99 Європейських в'язничних правил, яке передбачає: *«Якщо відсутня спеціальна заборона судового органу на визначений період часу та у конкретному провадженні особи під вартою: а) повинні отримувати побачення та мати право на спілкування з сім'єю та іншими особами так само, як і засуджені; б) повинні отримувати додаткові побачення та мати додатковий доступ до інших форм спілкування...».*

¹⁴ 26-а Загальна доповідь Комітету (26th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, CPT/Inf(2017)5)

ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин” (ч. 1 ст. 12). Подібні обмеження передбачені й щодо листування.

Більше того, всупереч рекомендаціям, закон досі не передбачає можливості здійснювати телефонні дзвінки особами, взятими під варту.

У 2015 році парламент прийняв у першому читанні проект закону з приводу зазначених проблем¹⁵. Зокрема, Проект пропонує, щоб:

- Побачення осіб, які тримаються під вартою, відбувалися конфіденційно, окрім випадків коли «індивідуальна оцінка ризиків вимагає необхідного та пропорційного втручання в інтересах національної безпеки та громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або захисту прав і свобод інших осіб». В такому разі на підставі оцінки ризиків має прийматися вмотивоване рішення про обмеження побачень;

- Кореспонденція осіб, які тримаються під вартою, не перевірялася, окрім випадків, коли індивідуальна оцінка ризиків свідчить, що кореспонденція «містить заборонені предмети або інформацію, що може використовуватися для порушення режиму»;

- Телефонні розмови дозволялися і щоб вони не прослуховувалися, окрім як на підставі індивідуальної оцінки ризиків.

Хоча і суттєво виправляє ситуацію, цей законопроект не враховує окремих аспектів окреслених стандартами КЗК. Наприклад, відповідно до Проекту обмеження на контакти осіб, взятих під варту, можуть застосовуватися слідчими або судом. Тоді як стандарти передбачають, що такі обмеження можуть застосовуватися виключно судом.

Затягування з виконанням рекомендацій Комітету вже призвело до встановлення порушення Україною статті 8 Конвенції (право на приватність та сімейне життя) у рішеннях Європейського суду з прав людини:

Рішення у справі **«Сергій Волосюк проти України» (2009)**¹⁶. ЄСПЛ констатував порушення у зв'язку з тим, що адміністрація СІЗО регулярно переглядала листування заявника на підставі ЗУ «Про попереднє ув'язнення». Зазначений закон не відповідав стандартам Конвенції, оскільки він не передбачав підстав для такого перегляду, не зобов'язував приймати формальне рішення з цього приводу та не закріплював можливості оскарження такого контролю (§§ 83-83). Подібні висновки були повторені у рішенні ЄСПЛ по справі «Беляєв та Дігтяр проти України» (§§ 50-54).

¹⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про попереднє ув'язнення" (щодо імплементації окремих стандартів Ради Європи) №2291а // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55900

¹⁶ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91726>

Рішення у справі «**Довженко проти України**» (2012)¹⁷. ЄСПЛ констатував порушення, оскільки заявнику не дозволялося листування під час перебування в СІЗО, а відповідні законодавчі норми у статті 13 ЗУ «Про попереднє ув'язнення» були неякісними:

«Суд зазначає, що положення національного законодавства, застосоване у справі, не зобов'язує компетентні органи приймати формальне рішення за наслідками розгляду клопотання, наводити причини для прийняття такого рішення або надавати затриманому копію такого рішення. Це положення також не встановлює конкретних засобів захисту з метою оскарження дій чи бездіяльності відповідного органу. Тому видається, що через відсутність цих важливих процесуальних гарантій клопотання заявника про надання відповідного дозволу могло залишитися без відповіді, або в ньому могло бути відмовлено без будь-яких вагомих причин. Відсутність вищевказаних гарантій є ще більш тривожною, враховуючи те, що за загальним правилом внутрішнє законодавство, забороняє листування, і зобов'язує осіб, які тримаються під вартою до суду, просити дозволу як винятку, а не закріплює повагу до права затриманого на кореспонденцію та гарантування того, щоб будь-яке втручання в його реалізацію передбачалось законом і здійснювалось відповідно до закону... застосоване у цій справі національне законодавство не визначало з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень державних органів щодо надання дозволу на відправлення кореспонденції затриманих осіб...» (§§ 78-79).

Рішення у справі «**Шалімов проти України**» (2010)¹⁸. ЄСПЛ констатував порушення у зв'язку з неякісними нормами ЗУ «Про попереднє ув'язнення», який регулює дозвіл на побачення. Внаслідок цих положень заявник не міг бачитися зі своєю сім'єю протягом 4 років. Суд вказав:

«... ці положення не вказують із належною чіткістю обсяг та спосіб здійснення дискреції, яка надається органам влади для застосування обмежень на контакти в'язнів зі своєю сім'єю. Насправді ці положення не вимагали від них пояснювати будь-які причини для дискреційного рішення і навіть не вимагали прийняття будь-якого формального рішення, яке б могло бути оскаржене. Таким чином вони не містили достатніх гарантій від свавілля та зловживань» (§ 88).

Рішення у справі «**Фельдман проти України (№2)**» (2012)¹⁹. ЄСПЛ констатував порушення з таких самих підстав (§ 26). Окрім того у цьому рішенні Суд встановив порушення Конвенції, оскільки заявнику, який перебував у СІЗО, не дозволили відвідати похорони батька (§§ 34-36).

У свіжому рішенні по справі «**Краснюк проти України**» (2019)²⁰. Суд констатував порушення з тих самих підстав, адже обмеження контактів регулювалося недостатньо якісним законодавством (§ 148).

¹⁷ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108549>

¹⁸ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97627>

¹⁹ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108496>

²⁰ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199172>

2.4 Тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання

Рекомендації

Комітет наполягає, що тримання під вартою в ізоляторах тимчасового тримання Нацполіції є неприйнятним, якщо таке тримання триває більше кількох днів. Зокрема КЗК критикував практику тримання під вартою в ІТТ до 10 днів (а також довше) у зв'язку з «логістичними складнощами» (2017, 17-18). Він вкотре висловлював свою рекомендацію, щоб українська влада забезпечила, щоб особи під вартою швидко переводилися до СІЗО (2017, 17).

Однією із причин такого підходу є те, що продовжуване тримання в ІТТ може використовуватися для приховання слідів неналежного поводження з затриманими (2016, 11).

Так само Комітет критикував усталену практику повернення осіб, узятих під варту, з СІЗО до ІТТ для проведення слідчих дій. Він рекомендував вжити заходів, включаючи на рівні законодавства, щоб припинити цю практику (2016, 13; 2017, 19). Тим більше неприпустимим є переведення засуджених осіб до ІТТ для здійснення слідчих дій (2017, 17). Переведення може бути винятковим заходом, однак в такому разі рішення щодо нього повинно прийматися судом або прокурором (2016, 13).

Крім того, Комітет звернув увагу на проблему тримання в ІТТ осіб, до яких застосовано адміністративний арешт до 15 діб. На його думку, ІТТ не пристосовані для тримання осіб протягом такого строку, адже у них:

«... майже повністю відсутня зайнятість (зокрема, радіо, телебачення та настільні ігри). Також важливо зауважити, що ув'язнені в ІТТ, як правило, не мають права отримувати побачення та здійснювати телефонні дзвінки, що є проблемою у разі тримання в ув'язненні протягом довше, ніж кілька днів» (2017, 49).

Також, що стосується ІТТ СБУ у Києві, то Комітет рекомендував передати цю установу у відання Мін'юсту, допоки вона продовжуватиме функціонувати як місце попереднього ув'язнення (2017, 53). Ця рекомендація підкріплюється правилом 10.2 Європейських в'язничних правил та спричинена загрозою неналежного поводження, коли орган, відповідальний за слідство, має право утримувати підозрюваних та обвинувачених, щодо яких він здійснював слідство. З цієї ж причини наприкінці 90-х років СІЗО були передані з відання МВС у відання Мін'юсту.

На додаток, Комітет вважає, що ІТТ СБУ у Києві є непридатним як СІЗО (2017, 53).

Виконання

Жодна із зазначених рекомендацій досі не виконана.

В ІТТ продовжують утримувати осіб під вартою протягом довше кількох днів. ЗУ «Про попереднє ув'язнення» вказує, що порядок і строк тримання осіб, взятих під варту, в ізоляторі тимчасового тримання визначаються законодавством України (ч. 2 ст. 4).

Відповідно до п. 2.1 Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України²¹ строк тримання під вартою в ІТТ поліції складає до 3 діб. Однак, якщо доставляння ув'язнених до СІЗО у цей строк неможливе через віддаленість або відсутність належних шляхів сполучення, вони можуть утримуватись в ІТТ не більше 10 діб.

Також ЗУ «Про попереднє ув'язнення» передбачає, що в окремих випадках, які визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання (ч. 1 ст. 4). Згадані Правила також передбачають, що в ІТТ можуть триматися засуджені, які прибули із СІЗО та установ виконання покарань у зв'язку з розглядом справи в суді або проведенням з ними слідчих (розшукових) дій (п. 2.1). У цих нормах не відображена рекомендація Комітету щодо винятковості переведення з СІЗО до ІТТ для слідчих дій.

---

²¹ Наказ МВС від 02.12.2008 №638.

3. Позбавлення волі

3.1 Класифікація засуджених

Комітет підтримує гнучку систему розподілу засуджених по установах, а також розміщення всередині установ. З його точки зору, неприйнятною є формальна класифікація, яка базується виключно на тяжкості вчиненого злочину. Натомість підставою класифікації має бути індивідуальна оцінка ризиків кожного окремого засудженого.

Наприклад, КЗК звертав увагу на проблему класифікації у контексті автоматичного направлення окремих категорій засуджених до приміщень камерного типу установ максимального рівня безпеки:

«Що стосується поміщення [до ПКТ установ максимального рівня безпеки] стаття 140 Кримінально-виконавчого кодексу передбачає, що засуджені за певні види особливо тяжких злочинів мають триматися в камерних приміщеннях в умовах підвищеної безпеки. ... КЗК вважає, що поміщення засуджених у спеціальні умови підвищеної безпеки не повинно бути наслідком [виду] покарання засудженого. У переважній більшості випадків, таке поміщення повинно вирішуватися в'язничною владою після періоду тримання у нормальних умовах і у всіх випадках на підставі детальної оцінки ризиків, пов'язаної з індивідуалізованим планом відбування покарання. ... Комітет закликає, щоб були внесені зміни до відповідних законодавчих положень» (2009, 95).

Пізніше ця рекомендація була повторена із додатковими уточненнями:

«можливості розсуду в'язничної адміністрації надмірно обмежуються законом. Кілька категорій засуджених автоматично утримуються в умовах максимальної безпеки та поміщаються в ізоляцію в профілактичних цілях протягом тривалого строку після вироку суду і лише з урахуванням вчинених ними злочинів. Комітет повинен нагадати свою принципову позицію, що рішення, які стосуються зміни рівня безпеки для засуджених, а також ізоляційні заходи з профілактичними цілями не повинні оголошуватися – або встановлюватися на розсуд суду – як частина покарання. Рішення про те чи потрібно застосовувати певний рівень безпеки або ж ізоляційних заходів з профілактичними цілями повинно залежати тільки від тюремної адміністрації та здійснюватися тільки на підставі індивідуальної оцінки ризиків і не повинно бути частиною кримінального покарання. Комітет підтверджує свою рекомендацію про те, що з цього приводу мають бути внесені зміни у відповідні нормативні положення» (2012, 55).

Зазначені рекомендації були також нагадані у 2013 році (2013, 129). Окрім того, що стосується процедури класифікації, Комітет вказував на такі недоліки:

«... зібрана делегацією в ході візиту інформація²², свідчила, що процедура визначення «тюремного» режиму (і його можливого продовження) і надалі має

²² На основі бесід з засудженими, які трималися на «тюремному» режимі, бесід з керівництвом та співробітниками виправної колонії № 3 в Кривому Розі, і вивчення відповідної документації.

декілька важливих упуцень. Зокрема, немає систематичного усного розгляду перед застосуванням цього заходу, а відповідні ув'язнені не були докладно поінформовані про причини такого рішення²³, що негативно впливало на здійснення права на оскарження²⁴. КЗК рекомендує вжити заходів щодо виправлення цих недоліків, а в разі необхідності внести зміни до відповідних процесуальних норм» (2013, 129).

Звернімо увагу, зазначені рекомендації носять загальний характер та стосуються не тільки питання поміщення до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки, а й розподілу (первинної класифікації) засуджених по установах загалом.

Виконання

Зазначені рекомендації залишаються невиконаними.

Як і раніше, КВК України передбачає негнучку норму, яка прямо вказує на категорії засуджених, які поміщаються до приміщень камерного типу колоній максимального рівня безпеки:

«чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі;

чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандитизм; терористичний акт; посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за який вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі» (ч. 1 ст. 140).

²³ Природно, Комітет розуміє, що може бути розумне обґрунтування для утримання від засудженого конкретних деталей, пов'язаних з безпекою.

²⁴ З позитивного: ув'язнені були забезпечені паперовими копіями відповідного рішення, яке також містило інформацію про наявні у них можливості оскаржити таке рішення в суді.

Негнучкий підхід стосується і розподілу по колоніях різних рівнів безпеки. Зокрема, засуджені розподіляються по рівнях безпеки залежно від виду вчиненого ними злочину (ст. 18 КВК України), а точніше залежно від строку покарання за відповідний тип злочину, адже саме від тривалості строку залежить класифікація злочинів по тяжкості.

3.2 Праця засуджених

Рекомендації

Комітет регулярно рекомендує Україні створювати якомога більше можливостей для зайнятості засуджених. При цьому під зайнятістю розуміється праця (бажано навчального характеру), навчання, спорт, дозвілля та спільні заходи з іншими засудженими (2000, 61).

Вище вказувалося на рекомендації щодо зайнятості в СІЗО. Вони були розглянуті окремо, оскільки в СІЗО існує специфіка залучення до праці²⁵.

Що стосується колоній вже під час свого першого візиту КЗК вказував:

*«... що стосується недостатності праці для засуджених (ця проблема підкреслювалася владою), КЗК бажає наголосити, що надання належної роботи засудженим особам є фундаментальною частиною процесу виправлення (rehabilitation). ... Звідси випливає, що ситуація з працевлаштуванням у тюремній системі не повинна диктуватися виключно факторами ринкової економіки. **КЗК рекомендує українській владі запровадити спеціальні заходи для надання засудженим більше можливостей для праці**» (1998, 113, напівжирний шрифт збережено).*

У 1999 р. Комітет продовжив розвивати цю рекомендацію у контексті недостатньої зайнятості засуджених у Бучанській виправній колонії №85:

«... кількість [засуджених, які мали роботу] коливалася залежно від контрактів, які могла укласти установа, а це ставало все більш складно у зв'язку з економічною ситуацією. ... можливість праці не повинна залежати виключно від факторів ринкової економіки. Повинна бути започаткована активна політика держави, якщо необхідно вона повинна ґрунтуватися на спеціальних стимулах» (1999, 42).

Пізніше ці рекомендації були також доповнені уточненням, що йдеться про спеціальні стимули у виді замовлень на продукцію, виготовлену в пенітенціарних установах (2002, 61). В умовах фінансових складнощів, Комітет також рекомендував покращити самозабезпечуваність установ, наприклад, шляхом заохочення виготовлення ними сільськогосподарської продукції (2000, 60).

З точки зору Комітету, залучення до праці та інших видів зайнятості є не тільки ключовою частиною процесу виправлення та ресоціалізації, а й сприяє більш безпечному середовищу в тюрмах (2017, 73). Тому всі засуджені, які можуть і бажають працювати, повинні мати таку можливість (2009, 114).

При цьому має існувати планування відбування покарання, включаючи індивідуальну програму зайнятості засудженого, розроблену на підставі оцінки потреб засудженого (2012, 26; 2017, 73).

---

²⁵ Див. розділ «2.2 Зайнятість осіб, взятих під варту».

Праця засуджених не повинна підпорядковуватися фінансовим інтересам виробництв в пенітенціарних установах (2012, 26). При висловленні цієї рекомендації, Комітет посилався на правило 26.8 Європейських в'язничних правил:

«Хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мають підпорядковуватися цій меті».

Як вказується у офіційному Коментарі до Європейських в'язничних правил, це правило спрямоване на те, щоб мотиви економічної вигоди не призводили до ігнорування позитивного впливу праці на навчання засуджених та нормалізацію їхнього життя²⁶.

Виконання

Останніми роками забезпечення засуджених працею дедалі більше ускладнюється. Це пов'язано з низкою факторів:

- складні регуляції, які стосуються залучення засуджених до праці. Вони передбачають, що засуджені можуть працювати за трудовим або цивільно-правим договором (ст. 118 КВК України). У свою чергу, це тягне низку гарантій та податкових зобов'язань, що здорожують працю засуджених (мінімальна зарплата, податки на прибуток, соціальний внесок тощо);
- залежність УВП від наявності бізнесу, який бажає залучити засуджених до праці;
- ускладнене отримання замовлень від держави, адже підприємства УВП мають конкурувати з іншими підприємствами на рівних умовах.

Інші фактори, які роблять підприємства УВП неконкурентоспроможними:

- плата за працевикористання засуджених, яка передбачає, що за залучення засуджених до праці підприємці мають сплачувати плату за працевикористання у розмірі 50% від їхньої зарплати²⁷;
- юридичне розділення керівництва УВП та керівництва підприємства УВП, що ускладнює механізм взаємодії та розвиток господарської діяльності;
- низький рівень кваліфікації засуджених;

²⁶ Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, p. 56.

²⁷ Пункт 7 Постанови Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1999 р. № 653 «Про заходи щодо забезпечення діяльності Державної кримінально-виконавчої служби».

- недостатній перелік стимулів, які можуть мотивувати засуджених.

На додаток, законодавство про державні закупівлі позбавляє УВП можливості закуповувати продукцію, виготовлену іншими УВП, без проведення повної процедури закупівлі. Це означає, що забезпечення засуджених працею залежить від того, чи зможе підприємство УВП запропонувати кращу пропозицію, ніж інші суб'єкти господарювання, які працюють на ринку. В умовах слабкої конкурентоспроможності УВП, це зменшує можливості створення робочих місць для засуджених.

Таким чином залишаються невиконаними рекомендації КЗК щодо стимулювання господарської діяльності ДКВС з метою створення робочих місць для засуджених. Фактично підприємства ДКВС здійснюють господарську діяльність на рівних умовах з іншими суб'єктами господарювання, зокрема у питаннях оподаткування. Більше того, окремі умови є більш обтяжливими, наприклад що стосується плати за працевикористання засуджених.

3.3 Контакти з зовнішнім світом

3.3.1 Частота побачень

Рекомендація

У 2016 році Комітет рекомендував, щоб усі в'язні (як засуджені, так і під вартою) мали право на щонайменше одне побачення на тиждень тривалістю в одну годину (2016, 37). Пізніше він звертав увагу, що у цій сфері зміни не відбулися (2017, 101).

Виконання

Частина 4 статті 110 Кримінально-виконавчого кодексу України встановлює таку частоту побачень:

«засудженим, що знаходяться в дільниці посиленого контролю, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці;

засудженим, що знаходяться в дільниці ресоціалізації, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці;

засудженим, що перебувають в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця».

Таким чином рекомендація КЗК виконана тільки щодо засуджених, які тримаються в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації. Звернімо увагу, щодо цих засуджених рекомендація навіть «перевиконана», адже обмеження на їхні короткострокові побачення відсутні.

До речі, раніше Комітет закликав більш активно використовувати можливості розміщення засуджених у дільницях соціальної реабілітації (2009, 157).

3.3.2 Плата за побачення

Рекомендації

Комітет декілька разів закликав українську владу вжити заходів, щоб засуджені та їхні родичі не сплачували кошти за побачення.

У 2002 р. КЗК вказував:

«... встановлення плати є перешкодою побаченням для великої кількості в'язнів та їхніх родичів. Зі свого боку, КЗК вважає, що можливість отримувати побачення в жодному разі не повинна залежати від такої плати. Таким чином КЗК рекомендує, що українська влада забезпечила без зволікань, щоб короткострокові побачення не підлягали оплаті з боку засуджених або їхніх родичів. Комітет також закликає владу якомога швидше скасувати плату за тривалі побачення» (2002, 136).

Рекомендації з цього приводу висловлювалися і пізніше (2005, 147; 2009, 153).

Виконання

Побачення в українських пенітенціарних установах досі платні.

При цьому, якщо плата за короткострокові побачення є помірною та коливається від 5 до 20 гривень залежно від опалювального сезону, то плата за тривалі побачення може сягати декілька сотень гривень за добу. Оплата за тривалі побачення суттєво коливається залежно від установи та матеріальних умов у приміщеннях для тривалих побачень. Це пов'язано з тим, що дискреція адміністрації з приводу встановлення оплати врегульована недостатньо чітко.

Юридичною підставою для встановлення оплати є Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08. 2007 №1017, якою затверджено «Перелік платних послуг, які можуть надаватися органами та установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (їх виробничими майстернями і підсобними господарствами) та іншими установами Державної кримінально-виконавчої служби, що утримуються за рахунок бюджетних коштів». У пункті 7 цієї Постанови вказується, що до таких послуг входить «надання місць у кімнатах побачень для засуджених та їх родичів».

3.3.3 Умови проведення короткострокових побачень

Рекомендації

Комітет критично ставиться до організації короткострокових побачень засуджених у спеціально обладнаних кабінках через прозору перегородку. Він рекомендує, щоб побачення відбувалися у більш відкритих умовах:

«КЗК закликає українську владу ... перелаштувати приміщення для короткострокових побачень з тим, щоб надати в'язням можливість отримувати побачення у більш відкритих умовах. Відкриті умови побачень повинні бути правилом, а закриті – винятком. Винятки мають ґрунтуватися на мотивованих рішеннях з урахуванням попередньої індивідуальної оцінки ризиків, які має конкретний в'язень. Окрім того, пропускна спроможність приміщень для короткострокових побачень повинна бути збільшена відповідно до потреб в'язничного населення» (2009, 153).

Зазначена рекомендація стосується як засуджених, так і осіб, взятих під варту (1998, 169; 2000, 123; 2002, 136).

Нещодавно Комітет також рекомендував змінити відповідні норми підзаконних актів, щоб дозволити «відкриті» побачення і зробити «закриті» побачення правилом як для засуджених, так і для осіб, які тримаються під вартою (2017, 102).

Виконання

S

Нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, прийняті у 2018 році, частково виконали цю рекомендацію. Відповідно до пункту 1 розділу XIV цих Правил:

“З урахуванням поведінки засудженого під час відбування покарання, допущених порушень правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендацій психолога короткострокові побачення можуть надаватися як у відкритих (без суцільного розмежувального скла та переговорного пристрою), так і в закритих умовах (через суцільне розмежувальне скло та переговорний пристрій).

Короткострокові побачення у закритих умовах відбуваються у випадках високого ступеню ризику порушення засудженим встановленого порядку проведення побачень, а також у випадку, передбаченому пунктом 1 розділу XV цих Правил”²⁸.

Разом з тим зазначене правило не повністю виконує рекомендації КЗК. Зокрема, воно передбачає широку дискрецію адміністрації у питанні того, в яких умовах мають відбуватися короткострокові побачення. Ця дискреція виражається у зазначеному формулюванні: «з урахуванням поведінки засудженого під час відбування покарання,

---

²⁸ Правило, на яке робиться посилання, передбачає як виняток випадок, коли особа, яка прибула на побачення, відмовилась від огляду речей і одягу співробітниками установи.

допущених порушень правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендацій психолога короткострокові побачення можуть надаватися...».

Для повного виконання рекомендацій необхідно, щоб відкриті побачення надавалися як правило, а закриті побачення надавалися – як виняток. При цьому закриті побачення повинні надаватися тільки за умови обґрунтування оцінкою ризиків.

До речі, оцінка ризиків досі не впроваджена в пенітенціарних установах. Як вказують правозахисники «методологія здійснення цих оцінок відсутня. У різних установах різні підходи до прийняття зазначених рішень. Як правило, це відбувається на розсуд оперативних працівників чи психолога»²⁹. При цьому наразі в окремих установах відбувається пілотування перших оцінок ризиків та потреб³⁰.

Схожою є і ситуація з виконанням рекомендацій КЗК щодо осіб, які тримаються під вартою. Відповідно до Правил внутрішнього розпорядку СІЗО, рішення адміністрації щодо проведення побачення у відкритих чи закритих умовах приймається на такій підставі:

«При визначенні відкритих або закритих умов проведення побачень адміністрація СІЗО враховує поведінку ув'язненого чи засудженого під час перебування в СІЗО, допущені порушення правил поведінки під час попередніх побачень, а також рекомендації психолога» (пункт 1.3 Розділу VII ПВР СІЗО).

Таким чином рекомендації КЗК неповністю виконані що стосується відкритих побачень «як правила», а закритих – «як винятку».

При цьому побачення в СІЗО надаються за рішенням слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, що також суперечить рекомендаціям КЗК³¹.

---

²⁹ Жупанов Є., Нецветаєв Є. Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. – К.: Український інститут з прав людини, 2019. – С. 34 // <https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analychnyyzvimonitvizyty2019.pdf>

³⁰ Пілотування інструменту оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та індивідуального планування соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань // <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/903641>

³¹ Див. розділ 2.3 “Контакти з зовнішнім світом осіб, взятих під варту (листування, побачення та телефонні дзвінки)”.

3.4. Дисциплінарна ізоляція

3.4.1 Процедура поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК

Рекомендації

У своїх рекомендаціях Комітет виходить з того, що додаткова ізоляція в межах установи має серйозні негативні наслідки для психіки в'язнів³². Така ізоляція має особливий руйнівний вплив на психічне, фізичне та соціальне здоров'я засуджених³³.

У зв'язку з цим КЗК звертає особливу увагу на процедуру застосування дисциплінарних стягнень, пов'язаних з ізоляцією. Таке застосування повинно передбачати належні процесуальні гарантії.

Зокрема, Комітет рекомендує, щоб засуджені, яких поміщують до ДІЗО та ПКТ:

- були письмово проінформовані щодо обвинувачень;
- мали достатньо часу для підготовки захисту;
- мали право викликати свідків на свій захист, а також право на безпосереднє дослідження показів проти них;
- отримували копію рішення, яке містить підстави щодо поміщення та чітку інформацію щодо їхніх прав, включаючи право на правову допомогу та доступні способи для оскарження рішень перед незалежною владою (напр. судом) (2009, 147).

Подібні рекомендації висловлювалися щодо засуджених та осіб, узятих під варту (2013, 174), а також засуджених, які поміщаються до ДПК (2012, 57).

Пізніше Комітет звернув увагу на часткове виконання цих рекомендацій. Однак він зауважив, що опитані ним в'язні при поміщенні в дисциплінарну ізоляцію не отримували безоплатну правову допомогу (хоча й мали на неї право). Також засуджені не отримували копію рішення щодо застосування до них дисциплінарного стягнення (2017, 104).

На додаток, Комітет неодноразово рекомендував, щоб лікарі не посвідчували, що стан здоров'я засуджених дозволяє поміщення в ДІЗО/ПКТ. На думку, Комітету, таке посвідчення підриває позитивні відносини між засудженими та лікарями (2005, 144; 2009, 151). На додаток, воно суперечить п. 43.3 Європейських в'язничних правил.

Що стосується поміщення до ДПК, то Комітет вказував такі зауваження:

«Велика кількість ув'язнених, опитаних делегацією, підпадала під дію цього режиму [тримання в ДПК] протягом тривалого періоду часу (наприклад, кілька

³² 21st General Report of the CPT (CPT/Inf(2011)28)

³³ У своїх твердженнях Комітет посилається на спеціалізоване дослідження: Sharon Shalev A Sourcebook on Solitary Confinement, Mannheim Centre for Criminology, London, 2008 // www.solitaryconfinement.org

років) і не вбачали жодної перспективи повернення назад у звичайні житлові приміщення. Деякі вважали, що їх тривале тримання [в ДПК] є відплатою за те, що вони подавали скарги. Більшість засуджених вказували, що вони не були заслухані перед прийняттям відповідних рішень і не були письмово повідомлені про причини їхнього розміщення в умовах посиленого контролю. Також під час візиту виявилось, що певні ув'язнені були поміщені в такі умови через їхні психічні розлади.

Комітет повинен наголосити, що розміщення в умовах посиленого контролю не повинно бути виключно пасивною відповіддю на ставлення та поведінку в'язня. Натомість перегляд підстав для подальшого тримання має бути об'єктивним та значущим і становити частину конструктивного процесу, розробленого для вирішення проблем засудженого та має дозволяти його (повторну) інтеграцію до основної маси засуджених. Відповідному засудженому завжди має надаватися можливість висловити свою думку з цього питання, а також письмово повідомлятися причини такого поміщення та, якщо необхідно, причини його продовження (зрозуміло, що можуть бути деякі розумні обґрунтування не надавати засудженому деякі конкретні деталі, пов'язані з безпекою). Це, зокрема, повинно дати йому змогу ефективно використовувати засоби оскарження такого поміщення до незалежного органу. Крім того, розміщення в умовах посиленого контролю не повинно застосовуватися довше, ніж це необхідно в кожному окремому випадку. Більше того, КЗК має підкреслити, що поміщення засуджених із психічними розладами в такі умови протягом тривалого періоду може вважатися відмовою у належному лікуванні, а тому за необхідності такі особи повинні бути переведені до спеціалізованих установ. Комітет рекомендує українським органам влади переглянути процедуру розміщення в умовах посиленого контролю з урахуванням вищезазначених зауважень» (2009, 96).

Виконання

У 2016 році зазначені рекомендації були частково виконані³⁴. Зокрема, відповідно до зміненої тоді статті 135 КВК України засуджені, які піддаються дисциплінарному стягненню, мають право:

«отримати інформацію про притягнення до дисциплінарної відповідальності, у тому числі документи, що стосуються справи, не пізніше як за одну добу до початку засідання дисциплінарної комісії;

- *бути присутнім на засіданні дисциплінарної комісії під час розгляду питання про його притягнення до дисциплінарної відповідальності;*
- *ознайомлюватися з матеріалами дисциплінарного провадження та особової справи, робити виписки, знімати копії з них;*

---

³⁴ Звернімо увагу, що зазначені рекомендації КЗК залишаються невиконаними що стосується осіб, узятих під варту.

- надавати пояснення, заперечення та заявляти клопотання в усному та письмовому вигляді, надавати докази;
- подавати клопотання не пізніше як за двадцять чотири години до визначеного часу засідання про залучення до засідання дисциплінарної комісії осіб, присутність яких є доцільною для встановлення обставин вчинення правопорушення та визначення міри відповідальності» (ч. 5 ст. 135).

При цьому засуджений має право користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права за власним вибором під час підготовки до засідання дисциплінарної комісії, який представлятиме її інтереси під час засідання комісії. Засуджені увійшли до переліку осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу (п. 7, ч. 1 ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»).

На додаток, застосування тримання в ПКТ з 2016 року належить до компетенції суду (ч.6 ст. 135 КВК України).

Згадані зауваження КЗК щодо неучасті адвокатів у дисциплінарних комісіях пов'язані не з законодавчим регулюванням, а з практикою невиконання згаданої норми КВК України. Однією з причин цієї практики є відсутність організації процедури залучення адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу, до участі у дисциплінарних комісіях установ. Така процедура не закріплена у нормативно-правових актах. Також відсутні дієві меморандуми співпраці між УВП та центрами безоплатної правової допомоги.

Разом з тим зазначені рекомендації Комітету жодним чином не були виконані що стосується поміщення засуджених до ДПК.

3.4.2 Тривалість тримання в ДІЗО, ПКТ та ДПК

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб заходи у виді поміщення до ДІЗО, ПКТ та ДПК завжди застосовувалися протягом якомога коротшого часу (2012, 57).

При цьому у разі неодноразового застосування дисциплінарного стягнення у виді поміщення у дисциплінарну ізоляцію, така ізоляція повинна перериватися протягом достатнього часу кожних 10-15 днів³⁵. Що стосується поміщення в ДПК та ПКТ, то такі рішення повинні переглядатися не пізніше, ніж протягом місяця після першого застосування (2012, 57).

У 2013 р. КЗК рекомендував скоротити максимальну тривалість тримання неповнолітніх засуджених у ДІЗО з 5 до 3 днів (2013, 168). Однак у зв'язку з прийняттям Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями ООН (Правил Мандели), вже у 2017 році КЗК рекомендував повністю скасувати такий вид стягнення для неповнолітніх (2017, 110).

Що стосується тримання в ДПК, то його рекомендується переглядати регулярно, але не рідше, ніж кожних два місяці. При цьому засуджених повинні інформувати повною мірою щодо причин застосування та продовження цього заходу (2016, 46).

Виконання

Зазначені рекомендації не були виконані. В Україні досі практикується неодноразове безперервне застосування ДІЗО/ПКТ/ДПК у різних комбінаціях, оскільки це не заборонено законодавством. Щоправда, забороняється повторне застосування стягнення одного типу (ч. 10 ст. 134 КВК України).

Що стосується тривалості поміщення до ДІЗО неповнолітніх засуджених, то таке поміщення досі може тривати до 5 діб (ч. 1 ст. 145 КВК України).

Всупереч рекомендації КЗК, тримання в ДПК не передбачає регулярного перегляду доцільності такого заходу. Відповідно до закону таке тримання припиняється у разі виконання засудженим «спеціальної індивідуальної програми, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру» (ч. 3-4 ст. 97 КВК України). Як вказують правозахисники: «аналіз КВК України та ПВР УВП засвідчив, що у цих документах не визначено, на який термін повинна складатися ця програма, чи може він бути продовженим та за яких умов, чи може програма бути змінена, реалізована достроково тощо. Така юридична невизначеність створює

---

³⁵ У своїй доповіді щодо візиту у 2016 р. Комітет вказав, що така перерва має тривати «декілька днів» (2016, 46).

підґрунтя для зловживань з боку пенітенціарних працівників”³⁶. На практиці, це призводить до тривалого, подекуди роками, тримання засуджених у цих дільницях³⁷.

---

³⁶ Жупанов Є., Нецветаєв Є. Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. – К.: Український інститут з прав людини, 2019. – С. 50 // <https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyyzvitymonitvizyty2019.pdf>

³⁷ Там само.

3.4.3 Обмеження під час тримання в дисциплінарній ізоляції

Рекомендації

Як вказувалося вище, Комітет вважає тримання засуджених в додатковій ізоляції особливо шкідливим для психічного та іншого здоров'я засуджених. З цієї причини, КЗК виробив деякі орієнтири щодо обмежень, які застосовуються під час такої додаткової ізоляції. Наприклад, мають дотримуватися вимоги пропорційності та необхідності³⁸:

- **Пропорційність.** Будь-яке додаткове обмеження прав в'язнів має бути пов'язане із фактичною або потенційною шкодою, яку в'язень завдав, або завдасть своїми діями у тюремному закладі. Рівень фактичної або потенційної шкоди має бути щонайменше однаково серйозним як і шкода, що завдається застосуванням обмеження. Чим тривалішим є захід, тим обґрунтованішим має бути мотив його застосування;

- **Необхідність.** Допускаються тільки ті обмеження, які необхідні для безпечного, впорядкованого ув'язнення та для вимог правосуддя. Відповідно, не має бути автоматичного позбавлення права на побачення, телефонні дзвінки, кореспонденцію чи доступу до ресурсів, які, зазвичай, доступні (як-то доступ до друкованих матеріалів). Так само режим має бути достатньо гнучким, щоб дозволяти пом'якшення будь-якого обмеження, яке не є необхідним в індивідуальних випадках.

Виходячи з зазначених принципів, Комітет неодноразово критикував обмеження, які автоматично застосовуються до засуджених у ДІЗО та ПКТ.

Наприклад, що стосується контактів із зовнішнім світом він вказував:

«...в'язні, які поміщаються в ДІЗО/карцер і ПКТ, як правило, автоматично позбавлені контактів із зовнішнім світом (тобто побачень, листування і телефонних дзвінків). КЗК рекомендує українській владі вжити заходів для забезпечення того, щоб поміщення засуджених у ДІЗО/карцер та ПКТ не включало в себе повну заборону на сімейні контакти (див. також правило 60 (4) Європейських в'язничних правил). Будь-які обмеження сімейних контактів як форма покарання мають використовуватися тільки там, де порушення має стосунок до таких контактів» (2009, 150; див. також 2013, 108 та 2017, 109).

Окрім цього, Комітет рекомендував, щоб під час тримання в ДІЗО/ПКТ засудженим не заборонялося отримання посилок/передач (1999, 52; 2002, 133; 2005, 143). Засуджені в ДІЗО та ПКТ повинні мати можливість зберігати матеріали для читання (2005, 141; 2013, 108-109).

На додаток, засуджені, які тримаються в ПКТ та ДПК, повинні мати такий самий доступ до зайнятості, як і інші засуджені, на підставі спеціально розробленої програми на час тримання в цих приміщеннях та з урахуванням оцінки ризиків (2000, 100, 119; 2009, 98; 2013, 131).

---

³⁸ Пункт 55 21-ої Загальної доповіді Комітету (21st General Report on the CPT (CPT/Inf (2011) 28).

Виконання

Критиковані Комітетом обмеження досі застосовуються на підставі імперативних законодавчих норм. Таким чином зазначені рекомендації досі не були виконані.

Зокрема, ч. 11 ст. 134 КВК України передбачає:

«Під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері) засудженим забороняються побачення, за винятком адвокатів ..., придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач) і бандеролей, користування настільними іграми» (напівжирний шрифт додано – авт.).

Так само засудженим заборонено брати з собою в ДІЗО та ПКТ матеріали для читання, адже Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань передбачають опосередковану заборону з цього приводу:

«Засудженим забороняється брати із собою у ДІЗО або в карцери продукти харчування і особисті речі, за винятком рушника, мила, зубної пасти (порошку), зубної щітки, туалетного паперу, олівців, авторучок, зошитів, поштових марок, конвертів, тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання), в установах для тримання жінок, крім зазначеного переліку, спеціальних засобів гігієни. Тютюнові вироби і сірники (запальнички одноразового використання) видаються засудженим лише під час щоденної прогулянки.

Засудженим забороняється брати із собою у ПКТ (ОК) продукти харчування, особисті речі, крім предметів першої потреби (годинник, підручники, олівці, авторучки, зошити, поштові марки, картки, конверти, зубна паста (порошок), зубна щітка, туалетний папір), тютюнових виробів і сірників (запальнички одноразового використання). Тютюнові вироби і сірники (запальнички одноразового використання) видаються засудженим лише під час щоденної прогулянки» (п. 6 розділу XXI, курсив додано).

Таким чином засудженим, які поміщаються до ДІЗО та ПКТ забороняється брати з собою матеріали для читання за винятком «підручників», які дозволяється брати лише у ПКТ.

Не дотримується і рекомендація про те, щоб засуджені, поміщені у ПКТ та ДПК, мали такий самий доступ до зайнятості, як інші засуджені. Перш за все, поміщені у ПКТ засуджені мають працювати окремо від інших засуджених (ч. 12 ст. 134 КВК України). Що стосується засуджених, поміщених до ДПК, то їхнє залучення до праці не практикується, не дивлячись на можливість виведення їх на роботу (Розділ XXXII ПВР УВП). Це пов'язано як з недостатньою кількістю праці та обов'язковою їх ізоляцією від інших засуджених, так і з тим, що такі засуджені часто відмовляються працювати з «міркувань субкультури».

3.4.4 Стаття 391 КК України

Рекомендація

У 2016 р. Комітет звернув увагу, що в деяких колоніях дисциплінарні практики використовувалися з метою подальшого притягнення засуджених до кримінальної відповідальності за статтею 391 КК України (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань). Як наслідок, Комітет рекомендував скасувати цю статтю (2016, 46).

Ця рекомендація була знову повторена пізніше, із закликом скасувати статтю 391 «без подальших зволікань» (2017, 103).

Виконання

Ця рекомендація досі не виконана, не дивлячись на існування відповідних законопроектів³⁹. Згідно з даними судової статистики за 2019 рік за цією статтею було засуджено 86 осіб⁴⁰.

---

³⁹ Див., наприклад: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) №9228 від 19.10.2018, який було відкликано внаслідок неприйняття протягом попереднього скликання Верховної Ради України.

⁴⁰ https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019

3.5 Базові потреби засуджених

3.5.1 Гігієна засуджених

Рекомендації

Комітет понад 20 років рекомендує Україні, щоб засудженим надавалася достатня кількість засобів для гігієни. Зокрема, засудженим мають безоплатно видаватися ключові предмети гігієни, а також засоби для прибирання їхніх камер (1998, 125, 130; 1999, 33, 41; 2000, 83; 2009, 106, 113, 121; 2017, 70). Крім того, Комітет критикує ситуації, коли засуджені мають прати та сушити одяг у житлових приміщеннях (2000, 83).

Також Комітет рекомендує, щоб засуджені мали право приймати душ щонайменше двічі на тиждень (2009, 89; 2017, 70). При цьому робиться посилання на правило 19.4 Європейських в'язничних правил, яке передбачає:

"Відвідувань лазень та душових повинно бути достатньо для того, щоб кожен в'язень міг користуватися ними, із забезпеченням температури, яка відповідає клімату, за можливості щодня, але не менше двох разів на тиждень або частіше, якщо це необхідно для підтримки гігієни".

На додаток, Комітет рекомендує, щоб засуджені, які хворіють туберкульозом, мали право на щоденне миття (2009, 135).

Виконання

Не дивлячись на численні рекомендації КЗК з цього приводу, українські в'язні й по сьогодні не отримують гігієнічних засобів в загальному порядку.

Очікувалося, що ситуацію виправлять нещодавно оновлені Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Однак, незважаючи на пропозиції закріпити обов'язок видавати засудженим ключові засоби гігієни (шампунь, зубну щітку і пасту, засоби для гоління, жіночі засоби гігієни)⁴¹, цю проблему не було належно врегульовано. Водночас засуджені зобов'язані дотримуватися санітарно-гігієнічних норм, мати охайний вигляд.

При цьому сам факт врегулювання не гарантує виконання відповідної норми на практиці. Наприклад, у ПВР СІЗО міститься норма про видачу згаданих засобів, щоправда видаються вони не в загальному порядку, а лише за умови відсутності коштів в ув'язненого чи засудженого та за його заявою. Проте фінансування на придбання цих засобів не передбачене⁴².

⁴¹ Човган В. О. Як викоринити радянщину з української в'язниці. Зміни до Правил внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО у світлі міжнародних стандартів / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». – Харків: Права людини, 2017. – С. 133.

⁴² Жупанов Д. Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. – К.: Український інститут з прав людини, 2018. – С. 43.

Питання забезпечення засобами гігієни також окремо врегульовується у нормах щодо банно-прального забезпечення⁴³. Однак ці Норми не передбачають видачі засудженим базового спектру гігієнічних засобів. Наприклад, з таких засобів передбачено лише видачу мила.

Що стосується частоти прийому душу в пенітенціарних установах, то вона передбачає миття засуджених не рідше разу на тиждень. Частота миття встановлюється в окремому наказі⁴⁴. Він передбачає миття чоловіків раз на тиждень, а жінок – два рази на тиждень. Також кухарі та пекарі установ, на додаток до миття у лазні, щодня приймають душ (п. 3.1-3.2).

Таким чином рекомендація Комітету з приводу частоти прийомів душу виконана тільки щодо жінок і залишається невиконаною щодо чоловіків.

Всупереч рекомендаціям Комітету, засуджені, які хворіють на туберкульоз, не мають права на щоденне миття⁴⁵.

---

⁴³ Положення про організацію лазне-прального обслуговування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (Наказ Міністерства юстиції України 08.06.2012 № 849/5).

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

3.5.2 Харчування засуджених

Рекомендації

Комітет звертає увагу на недостатню якість їжі, яка видається засудженим, та рекомендує покращити її (2002, 87; 2009, 106; 2017, 70).

Виконання

27 грудня 2018 року Кабмін прийняв Постанову про нові норми харчування, які поширюються на осіб, що тримаються в пенітенціарних установах⁴⁶. Набрання чинності зазначеною Постановою було **відкладено до 2021 року**.

Спочатку норми мали дозволити закупівлю послуг з харчування для усіх категорій засуджених, затриманих та осіб, взятих під варту. По суті це означало б можливість аутсорсингу харчування. Тобто приватні компанії могли б бути уповноважені повністю забезпечувати харчування в пенітенціарних установах, а не тільки постачати деякі продукти. Однак, ще до набрання чинності, можливість аутсорсингу була скасована⁴⁷.

Разом з тим зазначені норми мають декілька позитивних аспектів. Вони урізноманітнюють меню та дещо збільшують норми харчування. В раціоні мають з'явитися молоко та яйця, чого не було раніше.

Однак норми містять і положення, які закріпили старі проблеми:

- Надалі залишається дискримінація по порціях залежно від того, де особа ув'язнена і який її статус. Наприклад, у колонії порція хліба - 500 грам на день, а в СІЗО - 450 грам на день. В колонії дозволяється два яйця на тиждень, в СІЗО - одне. В колонії 500 грам картоплі, в СІЗО - 400 грам;
- Залишається норма-покарання «урізаною пайкою». Засудженим, яких поміщено в ДІЗО та ПКТ, передбачено менше хліба та м'яса, ніж іншим засудженим. Для них зовсім не передбачено молока і яєць. Це ж саме стосується довічників і засуджених до арешту;
- Відсутність фруктів. Їх видаватимуть тільки неповнолітнім, тоді як в колоніях для повнолітніх видаватимуть тільки сухофрукти.

Проблемою норм є і можливість взаємозамінювати норми їжі. Наприклад, м'ясо можна замінити субпродуктами, яйцями або рибою. Рибу можна замінити, наприклад, молоком. А молоко рибою. Яйце можна замінити на 10 грам масла. 100 грам фруктів

---

⁴⁶ Постанова КМУ «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» (від 27 грудня 2018 р. № 1150).

⁴⁷ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1063).

можна замінити на 20 грам варення. Сушені фрукти можна замінити чаєм. Загалом, у нормах закріплено багато можливостей для такого роду замінювання продуктів.

Таким чином забезпечення харчування навіть на офіційному рівні є неналежним, а також містить дискримінаційні норми.

3.6 Приватність

Рекомендації

Комітет звертає увагу на окремі аспекти забезпечення права засуджених на приватність. Наприклад, у 2012 р. він критикував надмірне втручання у приватність через встановлення у житлових приміщеннях засуджених відеокамер:

«КЗК згоден, що відеоспостереження в камерах може бути корисною гарантією в окремих випадках, наприклад, коли людина вважається такою, що викликає стурбованість щодо ризику членушкодження або самогубства, або якщо є конкретні підозри, що засуджений здійснює в камері певні дії, які можуть поставити під загрозу безпеку. Проте, будь-яке рішення застосовувати відеоспостереження щодо конкретного засудженого повинно завжди базуватися на індивідуальній оцінці реальних ризиків і має часто переглядатися на регулярній основі. Потрібно також вжити заходів для того, щоб засуджені, які підлягають відеоспостереженню, мали гарантію належної конфіденційності під час використання ними туалету / санвузла.

Відеоспостереження є серйозним втручанням у приватне життя ув'язнених і робить режим ще більш репресивним, зокрема, при застосуванні протягом тривалого часу. Відповідно, Комітет виступає проти систематичності встановлення відеоспостереження в камерах і вважає, що ресурси, що виділяються на таке обладнання, можуть бути використані з більшою користю шляхом взаємодії персоналу з засудженими, які представляють високий ризик. Коли встановлюються камери відеоспостереження, в'язні повинні бути детально проінформовані про це. Крім того, важливо, щоб відповідні записи зберігалися протягом не менше 48 годин у всіх випадках і невизначений строк у разі, якщо трапляється певний інцидент.

Комітет рекомендує, щоб українська влада переглянула використання відеоспостереження в камерах пенітенціарних установ і прийняла детальні регулятивні норми, з урахуванням цих зауважень» (2012, 52).

Комітет висловлював цю рекомендацію переважно щодо засуджених до довічного позбавлення волі з огляду на їхнє камерне тримання та більш часте використання відеокамер в цих приміщеннях (2014, 53; 2016, 62). Однак вона має ширший характер та стосується використання відеоспостереження за засудженими загалом.

У цьому контексті варто згадати рекомендації КЗК, що штучне освітлення в камерах не повинно працювати вночі за винятком, коли це потрібно в конкретному випадку (1998, 123; 2000, 73; 2002, 100; 2005, 108).

Виконання

Відповідний наказ Мін'юсту⁴⁸ закріплює, що відеокамери у колоніях можуть встановлюватися у жилих приміщеннях, а також ДІЗО, ПКТ та ДПК (п. 8 Розділу V). Однак цей Наказ не містить гарантій від надмірного використання відеонагляду, як того вимагають рекомендації Комітету. Зокрема, він передбачає, що відеокамери встановлюються з урахуванням їхнього функціонального призначення і технічних характеристик, а також необхідності виконання завдань із забезпечення режиму, попередження втеч та інших злочинів, порушень порядку відбування покарання. Місце встановлення та вид камери визначаються комісією, яка утворюється наказом начальника колонії або особою, яка виконує його обов'язки (п. 2 Розділу VII).

Всупереч рекомендаціям Комітету, Наказ не передбачає індивідуальної оцінки ризиків у разі встановлення відеоспостереження щодо конкретних в'язнів. Він містить широкую дискрецію, яка дозволяє і надалі систематично використовувати відеонагляд у житлових приміщеннях без належного обґрунтування.

Разом з тим Наказ дотримується рекомендацій Комітету щодо неприпустимості охоплення відеонаглядом санітарного вузла та щодо тривалості зберігання запису з камер на сервері.

Що стосується неприпустимості постійного нічного освітлення, то нові ПВР СІЗО більше не передбачають відповідної вимоги. Щоправда: *«у нічний час доби (з 22:00 до 06:00) персонал чергової зміни під час огляду камер з метою запобігання вчиненню ув'язненим або засудженим суїциду, заподіяння членушкодження або підготовки до вчинення втечі з-під варти вмикає чергове (нічне) освітлення. Рівень освітлення не повинен заважати відпочинку та сну ув'язнених і засуджених»* (п. 1.2 Розділу III). Разом з тим ця норма часто не дотримується на практиці і світло залишається увімкненим вночі.

---

⁴⁸ Порядок використання технічних засобів нагляду і контролю у виправних та виховних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України (Наказ Міністерства юстиції України №2025/5 від 26 червня 2018 року).

4. Засуджені до довічного позбавлення волі

4.1 Перспектива звільнення від довічного позбавлення волі (ДПВ)

Рекомендації

КЗК двічі рекомендував Україні створити реалістичну перспективу звільнення від ДПВ (2016, 40; 2017, 81).

Він вказував:

«... Комітет змушений нагадати про основний принцип, що для зменшення шкідливих наслідків ув'язнення та сприяння реінтеграції в'язнів із гарантуванням безпеки громади на волі, закон повинен передбачати реалістичну перспективу умовного звільнення для всіх засуджених, включаючи засуджених до довічного позбавлення волі⁴⁹. На сьогодні це все ще не зроблено⁵⁰.

Комітет ще раз закликає українську владу внести зміни до законодавства з тим, щоб забезпечити можливість умовного звільнення (дострокового звільнення) для всіх засуджених до довічного позбавлення волі, за умови оцінки їхньої небезпеки для суспільства на підставі індивідуальної оцінки ризиків. Див. також 25-у Загальну доповідь Комітету⁵¹» (2017, 81, курсив оригіналу – авт.).

Виконання

Рекомендація залишається невиконаною, не дивлячись на низку ініціатив з цього приводу. Наприклад, останніми роками не були прийняті відповідні проекти законів (проект №7337 «Про пенітенціарну систему», а також №6334 «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів»). Конституційний суд продовжує розглядати відповідну конституційну скаргу⁵².

12 березня 2019 року Європейський суд постановив рішення у справі Петухов проти України (№2), яким визнав порушення Україною статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю у довічно засуджених реалістичної перспективи звільнення. Більше того, ЄСПЛ закликав Україну врегулювати механізм дострокового звільнення, який вирішить цю проблему.

⁴⁹ Див. Рекомендацію Rec (2003) 22 Комітету Міністрів щодо умовного звільнення (дострокового звільнення) від 24 вересня 2003 року. Див. у зв'язку з цим рішення від 9 липня 2013 року Великої Палати Європейського Суду з прав людини у справі Vinter and Others v. the United Kingdom. Див. також рішення у справі László Magyar v. Hungary (заява № 73593/10), прийняте 20 травня 2014 року.

⁵⁰ Довічно позбавлені волі мають право на умовне звільнення лише після того, як довічне позбавлення волі було замінено на строк не менше 20 років президентським помилуванням. Як стверджувалось, проект законодавчих змін передбачає скорочення цієї вимоги до 15 років була спрямована до Ради, але неясно, коли цей проект буде розглянутий і прийнятий.

⁵¹ Див. пункти 67-81 доповіді СРТ/Inf (2016) 10 (<https://rm.coe.int/1680696a9d>) і, зокрема, пункт 73.

⁵² Детальніше див. Човган В. Конституційна скарга на довічне // <http://khpg.org/index.php?id=1522760522>

Відповідно до свіжого дослідження щодо застосування ДПВ у світі Україна знаходиться на вершині рейтингу країн, де засуджених до довічного позбавлення волі найбільше. На додаток, Україна знаходиться на першому місці серед 50 європейських країн за кількістю довічників без перспективи звільнення⁵³.

---

⁵³ Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, *Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach*, Harvard University Press, 2019, Table B1 (annexes).

4.2 Окреме тримання від інших категорій засуджених

Рекомендації

Комітет висловлював рекомендації з приводу окремого тримання довічників відразу після появи такої категорії засуджених в Україні внаслідок скасування смертної кари.

Наприклад, у 2000 р. КЗК вказував:

«Комітет бажає підкреслити, що на його думку не має обґрунтування для окремого тримання засуджених, чийі покарання у виді смертної кари були замінені на довічне позбавлення волі, від інших засуджених до тривалих покарань. У багатьох юрисдикціях, довічно засуджені не вважаються неминуче більш небезпечними, ніж інші засуджені. Багато з них мають довгостроковий інтерес у стабільному і безконфліктному середовищі. Оцінка ризиків та потреб довічно засуджених має здійснюватися у кожному конкретному випадку. Такий підхід дозволить також відповідним засудженим відбувати покарання якомога ближче до їхньої домівки та покращить їхні контакти із зовнішнім світом» (2000, 75).

Пізніше Комітет критикував КВК України за норму, яка передбачає окреме тримання довічників:

«... КЗК бажає підкреслити, що він не вбачає обґрунтування для систематичної сегрегації довічників⁵⁴. Варто послатися до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи 2003 року від 09 жовтня 2003 року щодо менеджменту засуджених до ДПВ та інших засуджених до тривалих строків покарання, яка вказує, що часто існує хибне уявлення, що сам факт засудження до ДПВ означає, що засуджений є небезпечним. Таким чином розміщення засуджених до ДПВ має відбуватися на підставі детальної оцінки актуальних ризиків та потреб засуджених, з урахуванням індивідуалізованого плану відбування покарання, а не виключно як наслідок їхнього покарання. КЗК рекомендує, щоб українська влада переглянула законодавство та практику, що стосується сегрегації засуджених до ДПВ у світлі зазначених зауважень» (2009, 93).

У 2012 р. Комітет знову рекомендував змінити відповідні норми КВК України. При цьому ряд співрозмовників делегації під час візиту в 2012 році (включаючи співробітників УВП) вважав, що не було жодних підстав для тримання багатьох довічно засуджених окремо від інших засуджених (2012, 54).

Пізніше КЗК закликав українську владу інтегрувати засуджених до ДПВ у загальну масу засуджених «якомога швидше після їхнього засудження...» (2014, 53; 2016, 62; 2017, 79). При цьому всі засуджені до ДПВ повинні піддаватися оцінці ризиків та потреб на самому початку відбування ними покарання (2013, 139).

Комітет також вказує у своїх загальних стандартах, що довічно засуджені не повинні триматися окремо від інших засуджених, адже тривалість їхнього покарання не

---

⁵⁴ Відповідно до ч. 2 ст. 150 КВК України засуджені до ДПВ мають триматися окремо від інших засуджених.

обов'язково відображає ризик, який засуджений несе всередині установи⁵⁵. Він підкреслює: досвід різних європейських країн демонструє, що довічно засуджені не обов'язково небезпечніші за інших засуджених⁵⁶.

Недопустимість сегрегації стосується і осіб під вартою, яким може бути призначене довічне покарання (2013, 139).

Виконання

Згадана Комітетом стаття 150 КВК України досі передбачає, що засуджені до ДПВ тримаються окремо від інших засуджених. Виняток становлять засуджені, які після 10 років відбування покарання були переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки.

При цьому засуджені до ДПВ можуть бути переведені з приміщень камерного типу на 2 особи до багатомісних приміщень камерного типу після 5 років фактичного відбуття у таких камерах (ч. 2 ст. 151¹ КВК України).

Зазначений підхід не відповідає рекомендаціям Комітету, адже він не передбачає інтеграцію засуджених у загальну масу засуджених «як правило». Натомість така можливість існує «як виняток», хоча і в такому випадку повноцінна інтеграція не відбувається.

На сьогодні ДКВС здійснює заходи з метою переведення довічників після відбуття 10 років відбуття покарання до так званих «загальних жилих приміщень», які насправді такими не є. Замість поміщення до загальної маси засуджених, довічників поселяють у спеціалізованих багатомісних приміщеннях, які називають «загальними жилими приміщеннями» (не слід плутати з багатомісними камерами, поміщення до яких передбачено через 5 років у маломісній камері). При цьому якщо зібрати велику кількість довічників, скажімо 10 осіб, в одній камері, то це не тільки не відповідатиме зазначеним стандартам, а й може бути небезпечним.

Звернімо також увагу, що інтеграція засуджених до ДПВ у загальну масу засуджених після 10 років відбуття покарання може виявитися небажаною для самих засуджених. Адже вони наражаються на небезпеку несприйняття іншими засудженими. Тому значна частина довічників на сьогодні пишуть відмови від переведення до загальних жилих приміщень, оскільки їм комфортніше і безпечніше відбувати покарання з «перевіреними роками» співкамерниками. У зв'язку з цим інтеграція довічників у загальну масу засуджених має відбуватися з самого початку відбуття ними покарання за винятком випадків, які можуть бути обґрунтовані оцінкою ризиків окремих засуджених.

Така інтеграція надасть можливість засудженим до ДПВ відбувати покарання ближче до домівки. До речі, така рекомендація надавалася Комітетом раніше (2009, 92).

---

⁵⁵ Параграфи 77 та 78, розділ «Situation of life-sentenced prisoners», щорічного звіту КЗК за 2015 рік (СРТ/Inf(2016)10).

⁵⁶ Там само, пункт 72.

Існуючі підходи до віддаленого розміщення довічників від їхньої домівки вже призводили до винесення рішень ЄСПЛ⁵⁷.

---

⁵⁷ Наприклад, див. рішення по справі «Вінтман проти України» (заява № 28403/05) від 23 жовтня 2014 року.

4.3 Зайнятість

Рекомендації

Комітет вказував на проблему зайнятості засуджених до ДПВ відразу, коли такі засуджені з'явилися в Україні:

«... КЗК хотів би підкреслити, що довгострокове позбавлення волі широко вважається таким, що має ряд десоціалізуючих ефектів. До того ж такі засуджені можуть зіштовхуватися з рядом психологічних проблем (включаючи втрату самоповаги і погіршення соціальних навичок), а також мають тенденцію стати більш відірваними від суспільства. З точки зору КЗК, режим відбування довгострокового покарання повинен намагатися компенсувати такі ефекти позитивним і проактивним чином.

Засуджені, які відбувають тривалі терміни покарання повинні мати доступ до широкого ряду корисної діяльності різного роду (робота, переважно навчального характеру; освіта; спорт; відпочинок/дозвілля). Більш того, їм треба надати деякий ступінь вибору щодо проведення часу, таким чином виховуючи почуття незалежності та особистої відповідальності. Необхідно вжити додаткових заходів, щоб придати значення строку їхнього ув'язнення; зокрема, забезпечення індивідуального плану відбування покарання і відповідної соціально-психологічної підтримки є важливими у допомозі таким засудженим, щоб змиритися з відбуванням покарання. Негативні ефекти відбування покарання будуть менш впливати на засуджених, якщо вони матимуть змогу ефективно підтримувати контакт із зовнішнім світом.

...

ЄКПТ рекомендує українській владі взяти до уваги усі вищевикладені фактори у політиці тримання довічно ув'язнених і передбаченого для них режиму. Комітет також рекомендує заохочувати тюремний персонал спілкуватися і розвивати позитивні стосунки з цією категорією засуджених» (2000, 75, курсив оригіналу збережено. – авт.).

У всіх своїх наступних рекомендаціях щодо довічно засуджених Комітет регулярно підкреслював проблему відсутності корисної зайнятості для них (2002, 100; 2005, 130; 2009, 90; 2012, 48; 2013, 127; 2014, 53; 2016, 53, 62; 2017, 70).

У 2017 р., за наслідками візиту до Київського СІЗО, Комітет також рекомендував, щоб засуджені до ДПВ мали доступ до Інтернету (2017, 79).

Виконання

Не дивлячись на регулярні рекомендації Комітету, зайнятість засуджених до ДПВ досі залишається мінімальною. Це пов'язано з декількома факторами:

- їх окреме тримання від інших засуджених, що ускладнює або й унеможлиблює залучення до спільної з ними праці;

- надмірні заходи безпеки щодо таких засуджених (як-то вимога конвоювання з собакою по території УВП, по одному і у супроводі щонайменше двох співробітників);
- камерне тримання засуджених до ДПВ, що часто потребує тримання їх у СІЗО (де наявний відповідний тип житлових приміщень), в яких відсутня виробнича зона, де вони могли б працювати у загальному порядку.

У світлі вищезазначеного, довічники в кращому разі залучаються до праці у майстернях установ, і тільки в камерах. Переважно така праця має обмежений професійний характер, як-то склеювання різних виробів або шиття.

4.4 Заходи безпеки

Рекомендації

КЗК регулярно критикує надмірні заходи безпеки, які застосовуються до довічників. Наприклад, неприпустимими вважаються такі практики:

- застосування наручників щоразу під час виведення поза межі камери, якщо таке застосування не обґрунтовується індивідуальними ризиками (2000, 76; 2002, 102; 2005, 114; 2009, 91; 2012, 49; 2013, 136; ; 2014, 53; 2016, 62);
- повертання лицем до стіни під час входу до камери персоналу чи інших осіб (1998, 116; 2005, 116; 2014, 48; 2016, 61-62);
- регулярне переведення з однієї камери до іншої (2000, 127; 2002, 105; 2009, 91);
- спілкування через віконце у дверях камери (2009, 91);
- тримання у спеціально обладнаній «клітці» під час спілкування з персоналом або адвокатами (2005, 114; 2012, 51);
- супровід з собаками в межах приміщень установи (2009, 91; 2012, 49; 2013, 136; 2017, 80);
- медичний огляд або ін'єкції ліків крізь ґрати, застосування наручників під час надання стоматологічної допомоги (2009, 129; 2012, 50-51);
- тримання в камері під постійним відеонаглядом (2013, 136; 2014, 52-53; 2016, 62).

Ці заходи є несумісними з концепцією динамічної безпеки, яка базується на позитивних відносинах між персоналом та засудженими. Комітет наполягає, щоб саме вона покладалася в основу підходу до тримання засуджених до ДПВ (2000, 75; 2009, 91). Комітет дає таке визначення динамічної безпеки:

«Динамічна безпека - це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності» (2017, 59).

Виконання

Рекомендації щодо недопустимості систематичного застосування кайданків були відображені у ПВР УВП (п. 2 Розділу XXXIII ПВР УВП). Щоправда кайданки і надалі мають застосовуватися під час конвоювання таких засуджених за межами установи.

Вони також можуть застосовуватися в межах установи до засуджених до ДПВ, схильних до втечі, захоплення заручників, нападу на адміністрацію.

Разом з тим супровід службовим собакою по території установи виконання покарань досі є обов'язковим для засуджених до ДПВ чоловіків (п. 2 Розділу XXXIII).

Постійний відеонагляд досі практикується в окремих установах, що пов'язано з проблематикою його регулювання⁵⁸.

Інші зазначені практики не мають законодавчого підґрунтя та пов'язані із загальною проблематикою ставлення персоналу до засуджених до ДПВ, як наслідок невпровадження стандартів динамічної безпеки у спілкуванні персоналу і засуджених⁵⁹.

---

⁵⁸ Див. розділ 3.6 «Приватність».

⁵⁹ Див. розділ 6.1 «Персонал».

4.5 Контакти

Рекомендації

КЗК рекомендує, щоб засуджені до ДПВ мали право на таку ж кількість побачень, як і інші засуджені (2000, 73; 2002, 100; 2005, 114). Пізніше ця рекомендація була уточнена таким чином, що засуджені до ДПВ повинні мати таку ж кількість побачень, як і засуджені, які тримаються в умовах мінімального рівня безпеки (2009, 92; 2012, 53).

При цьому, як і інші засуджені, довічники повинні мати право на отримання короткострокових побачень у відкритих умовах, тобто без перегородки (2009, 92; 2012, 53; 2014, 53). Винятки з цього правила допускаються на підставі індивідуальної оцінки ризиків (2009, 92; 2012, 53; 2016, 62).

На додаток, засуджені до ДПВ повинні мати право на контакти з іншими засудженими до ДПВ, в тому числі під час прогулянок (2014, 53; 2016, 62).

Виконання

На сьогодні засуджені до позбавлення волі, які тримаються в колоніях мінімального рівня безпеки, мають право на одне короткострокове побачення на місяць та одне тривале побачення на два місяці (ч. 4 ст. 110 КВК України). Засуджені до ДПВ мають такі ж права. Разом з тим засуджені, які тримаються в установах мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на короткострокові побачення без обмежень, а тривалі – раз на місяць (ч. 2 ст. 99, ч. 3 ст. 138 КВК України). З огляду на це, складно сказати до якого саме стандарту повинна приводитися у відповідність частота побачень засуджених до ДПВ. Разом з тим, за загальним правилом, засуджені, зокрема і засуджені до ДПВ, повинні мати право на принаймні одне короткострокове побачення на тиждень⁶⁰.

Всупереч рекомендаціям Комітету, короткострокові побачення довічників проводяться, як правило, через прозору перегородку. При цьому вони мають право на тривалі побачення, під час яких вони можуть навіть проживати разом зі своїми родичами (ч. 1 ст. 110 КВК України).

---

⁶⁰ Див. розділ 3.3.1 «Частота побачень».

5. Охорона здоров'я

5.1 Інтеграція тюремної медицини в МОЗ

Рекомендації

Уже в 1998 році Комітет звертав увагу на загальноєвропейську тенденцію до збільшення ролі міністерств охорони здоров'я у тюремній медицині. Цей підхід був відображений у Рекомендації R (98) 7 Комітету Міністрів Ради Європи щодо етичних та організаційних аспектів охорони здоров'я у тюрмах⁶¹. КЗК вказував, що більше залучення МОЗу до тюремної медицини забезпечить оптимальне медичне забезпечення в'язнів, а також принцип еквівалентності тюремної медицини тій, що на свободі. У цьому контексті КЗК запросив українську владу до діалогу щодо підвищення повноважень МОЗу у сфері тюремної медицини (1998, 141).

Майже через 20 років, у 2016 році, Комітет вже вказував:

«...КЗК хотів би ще раз підкреслити, що він, загалом, підтримує чітку тенденцію, яка спостерігається в Європі, щоб медичні послуги у в'язниці, значною мірою або цілком, передавалися під відповідальність Міністерства охорони здоров'я⁶². У будь-якому випадку, Комітет переконаний, що більша роль Міністерства охорони здоров'я у цій сфері (у тому числі щодо набору медичних працівників, підвищення їхньої кваліфікації, оцінки показників клінічної практики, сертифікації та інспектування) допоможуть забезпечити оптимальне медичне обслуговування в'язнів, а також реалізувати принцип еквівалентності охорони здоров'я у в'язниці та у громаді» (2016, 42).

У 2017 році Комітет вже прямо закликав українську владу передати відповідальність за тюремну медицину Міністерству охорони здоров'я України (2017, 84).

Автори посібника «Організація та менеджмент системи охорони здоров'я у в'язницях» вказують на такі риси відокремленої системи охорони здоров'я у в'язниці:

- недостатня компетенція у всьому комплексі питань охорони здоров'я;
- гірший професійний контроль з боку зовнішніх органів;
- керівництво в'язниць не завжди може належно оцінити скарги ув'язнених;
- неналежний облік захворюваності;
- проблеми уніфікації документації з лікувальними закладами на волі;

⁶¹ <https://rm.coe.int/09000016804fb13c>

⁶² Див. Правила 40.1 і 40.2 Європейських в'язничних правил та Коментар до цих Правил, а також Правило

24 (1) Мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) та Принцип 24 Зводу принципів щодо захисту всіх осіб, які перебувають під будь-якою формою затримання або ув'язнення (A / RES / 43/173). Див. також документ, опублікований у 2013 році Управлінням ООН з наркотиків та злочинності та Європейським регіональним бюро ВООЗ, що має назву "Належне врядування у в'язничній охороні здоров'я у XXI столітті: короткий опис політики щодо організації в'язничного медичного забезпечення", http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/231506/Good-governance-for-prison-health-in-the-21st-century.pdf?ua=1

- ускладнене забезпечення безперервності лікування після звільнення тощо⁶³.

Виконання

Комітет недвозначно рекомендує, щоб відповідальність за медичне обслуговування у в'язницях покладалась саме на МОЗ. Ця позиція також озвучувалася представниками Секретаріату КЗК у особистих розмовах та під час офіційних заходів, які проводилися Офісом Ради Європи в Україні.

Тим не менш, зусилля у цьому напрямку були припинені разом зі створенням Державної установи “Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України” 01.11.2017. Раніше ці зусилля спонукалися зі сторони ГПУ, яка наполягала на перепідпорядкуванні тюремної медицини МОЗ. Схоже, що цьому сприяв особистий досвід колишнього Генпрокурора Ю. Луценка⁶⁴, який зіштовхнувся з реаліями медичного обслуговування під час його перебування у в'язниці.

Останнім часом питання перепідпорядкування тюремної медицини не вирішується. У своєму листі до Прем'єр-міністра України Генпрокурор колишній Генеральний прокурор Р. Рябошапка вказав:

«процес планової передачі функцій надання медичної допомоги засудженим та ув'язненим від Міністерства юстиції України до Міністерства охорони здоров'я України наразі фактично не завершено. Створення окремої незалежної вертикалі мережі закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС) передбачено Концепцією реформування пенітенціарної системи України, реалізація якої була розрахована на період до 2020 року.

Протягом останнього часу відповідальні центральні органи виконавчої влади не виявили належної активності та фактично загальмували процес, що вкрай негативно вплинуло на стан дотримання конституційних прав в'язнів на охорону здоров'я та призвело до систематичності порушень вимог законодавства у цій сфері»⁶⁵.

Водночас, створення автономної структури управління тюремною медициною (Центру охорони здоров'я) призвело до низки проблем. Медичне забезпечення виявилось дезорганізованим з огляду на проблеми адміністративного характеру. Йдеться і про масовий некомплект, а подекуди відсутність медичних співробітників, і про (не)забезпечення медичними препаратами та обладнанням⁶⁶. Питання взаємодії між медичними частинами та адміністрацією пенітенціарних установ досі залишається невизначеним і призводить до різноманітних, іноді викривлених практик співпраці й координації.

---

⁶³ Понт Й., Хардінг Т.В. Організація та менеджмент системи охорони здоров'я у в'язницях. – К.: Рада Європи, 2019. - С. 41-44.

⁶⁴ Генеральний прокурор України з 2016 по 2019 р.

⁶⁵ Офіс Генерального прокурора звернувся до Прем'єр-міністра щодо необхідності реформування кримінально-виконавчої медицини // <https://www.gp.gov.ua/ua/news? m=publications& c=view& t=rec&id=264711>

⁶⁶ Детальніше див.: Жупанов Д. Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. – К.: Український інститут з прав людини, 2018. – С. 37-43.

5.2 Фіксація тілесних ушкоджень

Рекомендації

Оскільки ключовим мандатом Комітету є запобігання катуванням, він звертає особливу увагу на процедури фіксації та повідомлення про тілесні ушкодження лікарями пенітенціарних установ.

У 2017 році Комітет висловив детальну рекомендацію з цього приводу:

«Комітет вкотре закликає українську владу забезпечити, щоб у всіх пенітенціарних установах:

- всі медичні огляди проводилися поза чутністю і, окрім випадків, коли медичні працівники просять про зворотне у конкретному випадку, поза межами видимості персоналу, який не виконує обов'язків з лікування;

- записи, зроблені після медичного огляду ув'язненого, містили: (i) звіт про заяви, зроблені відповідним в'язнем, які стосуються медичного обстеження (у тому числі його/її опис його/її стану здоров'я і будь-які заяви про жорстоке поводження), (ii) повний звіт щодо об'єктивних медичних спостережень, який базується на основі ретельного огляду; (iii) міркування медичного працівника у світлі пунктів «i)» та «ii)», звертаючи увагу на узгодженість між будь-якими зробленими твердженнями та об'єктивними медичними показниками. Цей звіт повинен повністю враховувати будь-яке свідчення тілесних ушкоджень, побачених після прийому до установи та під час процедури передачі до установи;

- записи також містили результати додаткових проведених обстежень, докладні висновки спеціалізованих консультацій та опис лікування, яке надавалось з приводу тілесних ушкоджень, та будь-яких інших здійснених процедур;

- фіксація медичного огляду у випадках травм здійснювалася у спеціально розробленій для цієї мети формі, з додаванням "схем тіла" для позначення тілесних ушкоджень, яка зберігатиметься у медичній картці в'язня. Якщо знімались будь-які фотографії, вони повинні додаватися до медичної справи відповідного в'язня. Це має робитися на додаток до фіксації травм у спеціальному журналі тілесних ушкоджень;

- результати кожного огляду, включаючи вищезгадані твердження та висновки медичного працівника, були доступні для в'язня та його / її адвоката;

- медичні працівники, які працюють у в'язницях, отримували спеціальне навчання. На додаток до розвитку навичок з фіксації та пояснення тілесних ушкоджень, а також забезпечення повного знання процедур та обов'язку звітувати, навчання повинно охоплювати техніку інтерв'ювання осіб, які, можливо, зазнали неналежного поводження;

- режимні співробітники, які не мають обов'язків з охорони здоров'я, мали доступ лише до інформації, яка обумовлена конкретною потребою. Будь-яка інформація, що надається, має обмежуватись необхідністю запобігти серйозному ризику для в'язня або іншої особи. Немає підстав для надання працівникам, які не мають обов'язків з медичного обслуговування, доступу до інформації щодо результатів обстежень або тверджень щодо причини тілесних ушкоджень.

Що стосується процедур звітування, які повинні бути частиною обов'язків медичного персоналу в'язниць, Комітет знову підтверджує свою давню рекомендацію про те, щоб у системі охорони здоров'я всіх пенітенціарних установ була створена "швидка" процедура для систематичного та безпосереднього інформування компетентного прокурора (а, коли прийде час, співробітників ДБР) про тілесні ушкодження кожного разу, коли ці ушкодження дають підстави здогадуватись про неналежне поводження. Таке інформування повинно відбуватися, не дивлячись на бажання в'язня, якого воно стосується. В'язні та, за клопотанням, їхні адвокати мають право одночасно отримати копію такого повідомлення.

Крім того, медичний персонал повинен повідомляти в'язнів про існування обов'язку інформування, пояснюючи, що написання такого звіту є частиною системи запобігання неналежному поводженню, а передача звіту компетентному прокуророві не замінює подання скарги у належній формі.

Також було б доцільно, щоб відповідний медичний персонал отримував на регулярній основі відгуки про заходи, вжиті прокурором після передачі їхніх звітів. Це може допомогти зробити їх чутливими до специфічних аспектів, стосовно яких їхні навички з фіксації та звітування можуть бути вдосконалені, а також слугуватиме нагадуванням про важливість цього конкретного аспекту їх роботи загалом» (2017, 88).

Ця рекомендація узагальнила низку рекомендацій з цього приводу попередніх років (1998, 151; 2000, 110; 2002, 126; 2005, 104; 2009, 84; 2012, 30, 151; 2013, 151-157; 2014, 43; 2016, 70;

На додаток, Комітет також закликав українську владу прийняти подальші нормативні акти для того, щоб:

«медичні працівники, як правило⁶⁷, не брали безпосередню участь в адміністративній процедурі передачі ув'язнених осіб до пенітенціарної установи;

осіб, у яких виявлені тілесні пошкодження під час їхнього прийому, ніхто не має опитувати про походження цих ушкоджень під час вищезгаданої процедури передачі;

---

⁶⁷ Природно, що співробітник медичної частини повинен негайно викликатися всякий раз, коли ув'язнений, який щойно прибув, потребує термінової медичної допомоги або якщо є сумніви щодо сумісності стану здоров'я ув'язненого з його триманням в пенітенціарній установі.

будь-який зроблений запис і будь-які зроблені фотографії ушкоджень під час передавальних процедур мають негайно направлятися до медичної частини пенітенціарної установи;

всі особи, прийняті до пенітенціарної установи, мають бути належним чином опитані і ретельно оглянуті кваліфікованим медичним персоналом якомога швидше, але не пізніше 24 годин після їх прийняття. Такий же підхід повинен бути застосований кожен раз, коли ув'язнений повертається в пенітенціарну установу після перебування у правоохоронних органах для цілей розслідування (навіть протягом короткого періоду часу).

... коли ув'язнений має ушкодження, які свідчать про жорстоке поводження, або робить заяви медичному персоналу про жорстоке поводження, він чи вона повинні бути негайно оглянуті лікарем, який має визнану судово-медичну кваліфікацію» (2013, 155).

Комітет також закликав поширювати практику фотофіксації тілесних ушкоджень (2013, 156).

У 2012 р. КЗК рекомендував підвищити професійну незалежність лікарів у пенітенціарних установах шляхом перегляду існуючого адміністративного підпорядкування адміністрації установи (2012, 30).

Виконання

Варто віддати належне керівництву в'язничної медицини у 2017 році, яке включило стандарт Комітету щодо конфіденційності медичних обстежень до спеціалізованого Наказу⁶⁸. Зокрема, пункт 10 Наказу передбачає: «Медичні обстеження (огляди) засуджених, проводяться поза межами чутності і (якщо медичний працівник не бажає іншого в кожному конкретному випадку) поза межами видимості немедичного персоналу».

Таким чином ця норма практично дослівно повторює частину стандарту КЗК. Щоправда, вона не стосується СІЗО, що є недоліком, який потребує усунення.

Разом з тим значна частина рекомендацій стандарту щодо фіксації, записів лікаря, звітування та ін. досі не узгоджуються зі згаданими стандартами КЗК.

Правозахисники вказують й на інші проблеми стандарту фіксації неналежного поводження в УВП. Йдеться про відсутність чіткого алгоритму виявлення та фіксації тілесних ушкоджень в УВП не на етапі приймання до закладу та проведення первинного медичного огляду, а під час подальшого перебування в установі. Також є низка недоліків щодо виявлення психологічних слідів неналежного поводження⁶⁹.

⁶⁸ Наказ Мін'юсту та МОЗу «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» від 15.08.2014 № 1348/5/572 (зі змінами від 20.12.2017).

⁶⁹ Белоусов Ю., Гатіятулін О., Запорожцев К., Тарасова М., Шурдук В. Фіксація та розслідування катувань у місцях несвободи (аналіз законодавства). - С. 64-66. Онлайн: http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/fiksatsiya_ta_rozsliduvannya_katuvan_u_mistsyakh_nesvobodi_analiz_zakonodavstva/

У 2019 р. ми були долучені до дослідження з приводу фіксації тілесних ушкоджень, зокрема і в пенітенціарних установах. Ми виявили, що механізм виявлення, обліку та звітування тілесних ушкоджень у пенітенціарній системі характеризується такими негативними ознаками⁷⁰:

- **Незабезпечення конфіденційності обстеження.** Із матеріалів дослідження витікає, що принаймні частина обстежень на предмет наявності тілесних ушкоджень відбувається в присутності немедичних співробітників. За таких обставин не можна виключати вплив адміністрації на в'язнів з метою приховування тілесних ушкоджень або їхнього походження;
- **Виявлення тілесних ушкоджень.** Окрім виявлення тілесних ушкоджень під час оглядів, існують інші способи «активного» виявлення: у лазні, шляхом обходу камер, обходу локальних дільниць тощо. Однак ці способи, здебільшого, є формальними або взагалі не застосовуються. Вони рідко допомагають виявляти тілесні ушкодження. Так само відсутній чіткий механізм взаємодії з медичною частиною з метою фіксації тілесних ушкоджень у разі застосування до в'язнів сили чи спецзасобів;
- **Неналежна документація.** Ми виявили, що документація, в якій фіксуються тілесні ушкодження, часто є нестандартизованою. Наприклад, це стосується довідок із описом тілесних ушкоджень та журналів обліку тілесних ушкоджень, завданих під час перебування в пенітенціарній установі. Як наслідок, зміст та форма цієї документації суттєво різняться між установами. Ця проблема витікає, в першу чергу, із неналежного законодавчого регулювання на рівні підзаконних актів;
- **Неналежне документування.** Записи, які здійснюються медичними співробітниками, носять поверховий характер та не відповідають міжнародним стандартам. Також вони не містять належних записів щодо походження цих ушкоджень та міркувань лікаря з приводу вірогідності того, що ушкодження мають саме таке походження. Крім того, здебільшого, не здійснюється фотографування й схематичне позначення розташування тілесних ушкоджень;
- **Відсутність достатніх ресурсів.** Лікарі не забезпечуються ресурсами для належної фіксації катувань. Їм не надаються фотоапарати, обладнання для фотодруку, копіювальна техніка (для виготовлення кількох екземплярів довідок про тілесні ушкодження). Окрім того, у деяких СІЗО виявлення тілесних ушкоджень є регулярним, що потребує значних людських ресурсів для їх фіксації («оформлення» однієї особи може займати декілька годин). Така ситуація погіршується при некомплекті медичних частин навіть для їхньої першочергової цілі – лікування. На додаток, відбувається дублювання змісту документів, які потрібно заповнювати за наслідками виявлення тілесних ушкоджень, що призводить до зайвої роботи медичних співробітників;

---

⁷⁰ Белоусов Ю. та ін. (авт. кол.) Практика фіксації катувань у місцях несвободи: Звіт за результатами дослідження. За заг. ред. В. Сушенка // <https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2020/02/fixingtorture-web.pdf>

- **Відсутність належного механізму інформування правоохоронних органів.** Дослідження демонструє, що система інформування правоохоронних органів не відповідає міжнародним стандартам. Зокрема, медичні співробітники лише передають інформацію черговому помічнику начальника відповідної установи, який має передавати інформацію в поліцію чи прокуратуру. При цьому, коли тілесні ушкодження були завдані співробітниками пенітенціарної установи або (з їхньої вини) іншими в'язнями, не виключається можливість маніпуляцій з метою приховування їхнього злочину. Відсутні достатні запобіжники, які б виключали неінформування правоохоронних органів про виявлені тілесні ушкодження з метою замовчування, затягування часу та уникнення відповідальності;
- **Заперечення ролі медичного персоналу.** Медичні працівники категорично заперечують свою значну роль у запобіганні неналежному поведженню. Вони не вважають своїм завданням ні детальну фіксацію тілесних ушкоджень («ми не судмедексперти»), ні опитування та припущення щодо походження тілесних ушкоджень («ми не слідчі і не оперативники»), ні інформування правоохоронних органів («це завдання чергового»). Вони обмежують свою роль виключно фіксацією факту тілесних ушкоджень, адже, на їхню думку, їхня головна роль – лікувати. Отже медичний персонал не відіграє належну роль у запобіганні неналежному поведженню як з боку пенітенціарного персоналу, так і з боку інших в'язнів. Таке бачення медичного персоналу суперечить тій ключовій ролі медпрацівників у запобіганні неналежному поведженню, на якій регулярно наголошує Європейський комітет з запобігання катуванням.

Що стосується підвищення професійної незалежності лікарів у пенітенціарних установах шляхом перегляду існуючого адміністративного підпорядкування адміністрації установи, то ця рекомендація була виконана шляхом створення Центру охорони здоров'я ДКВС та безпосереднього підпорядкування йому медичних закладів, розташованих в УВП. Разом з тим правозахисники вказують на «уявність» такої незалежності, адже:

«заклади охорони здоров'я ДКВС розташовані на території відповідних установ, а відтак, мають підкорятися адміністрації з питань дотримання режиму, нагляду за засудженими та безпеки, їхні керівники є присутніми на оперативних нарадах, що проводить керівник установи, вони мають звертатися до адміністрації установи із запитом на вивезення засуджених до цивільних закладів охорони здоров'я, використання з цією метою автотранспорту»⁷¹.

⁷¹ Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є. Ю. Захаров, Г. В. Токарев: упоряд.; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: 2019. — С. 60 // <http://khpg.org/files/docs/1578647698.pdf>

5.3 Доступ до медичної допомоги

Рекомендації

Комітет регулярно нагадує Україні про некомплект пенітенціарних установ лікарями. Так само Комітет постійно вказує на недостатнє забезпечення установ ліками та інші організаційні та фінансові проблеми. Детальний перелік рекомендацій щодо медичного забезпечення та їхнє виконання виходить за межі предмету цього аналізу та потребує окремого комплексного дослідження.

На додаток, Комітет звертає увагу на занадто високий показник смертності серед в'язнів (88 осіб на 100 тис. населення). На його думку, такий показник міг мати причиною надто низький рівень тюремної медицини. Як наслідок, КЗК рекомендував впровадити чітку політику та процедури щодо встановлення причин смертності засуджених. Кожна смерть засудженого має бути предметом розслідування, щоб дізнатися причину смерті, обставини, які призвели до неї та чи можна було її попередити (2017, 96).

Виконання

Доповіді правозахисних організацій щодо моніторингових візитів до пенітенціарних установ свідчать про те, що стан медичного забезпечення в пенітенціарних установах залишається критичним.

Наприклад, моніторингові візити виявляють такі проблеми:

- недостатність або відсутність ліків. Часто засуджені мають купувати їх за власні кошти (або кошти родичів);
- лікарі не контролюють стан своїх пацієнтів, не здійснюють щоденні обходи та навіть не приходять на прохання засуджених;
- якщо засудженому потрібні додаткові обстеження або лікування, які неможливо провести в умовах установи, вони або взагалі не проводяться, або проводяться з величезною затримкою (по 3-4 місяці);
- в'язні, які страждають невиліковними захворюваннями на термінальній стадії з невідворотнім летальним результатом, не отримують паліативної допомоги. Їхнє звільнення за хворобою занадто затягується, якщо взагалі відбувається;
- неналежні умови транспортування хворих засуджених;
- фіксація кайданками під час охорони хворих ув'язнених у цивільних лікарнях;
- антисанітарія у приміщеннях, де перебувають хворі в'язні;

- застаріле медичне обладнання тощо⁷².

Що стосується смертності, то протягом останніх років вона зростала:

Рік	2015	2016	2017	2019
Кількість осіб, які померли безпосередньо в УВП ДКВС	166	172	197	225

При цьому слід враховувати, що кількість «тюремного населення» з 2015 року по 2018 р. зменшилася на близько 15 тис. осіб. До того ж зазначений статистичний обрахунок не включає ув'язнених та засуджених, які померли у цивільних лікарнях, що призводить до викривлення статистичних даних.

На додаток, за даними правозахисників, з 2014 по 2017 р., враховуючи зменшення кількості ув'язнених в СІЗО, питома смертність в установах попереднього ув'язнення зросла не менше, ніж в 3 рази⁷³.

⁷² Див.: Сьома періодична доповідь України про виконання положень Конвенції ООН проти катувань та нелюдяного або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання / Є. Ю. Захаров, Г. В. Токарев: упоряд.; ГО «Харківська правозахисна група». — Харків: 2019. — С. 59-68 // <http://khp.org/files/docs/1578647698.pdf>; Жупанов Є., Нецветаєв Є. Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. — К.: Український інститут з прав людини, 2019. — С. 40-49 // <https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyvizitmonitvizyty2019.pdf>

⁷³ Там само. Сьома періодична доповідь. Додатково, нами було отримано статистику за 2019 рік від Центру охорони здоров'я ДКВС. Відповідно до відповіді на запит смертність у 2019 році становила 225 осіб, що становило зростання в 1.7 рази порівняно з показником на 1000 в'язнів у 2015 році.

5.4 Замісна підтримувальна терапія

Рекомендація

Комітет послідовно нагадує свою рекомендацію, щоб засуджені, залежні від наркотиків, мали доступ до замісної підтримувальної терапії, так само як і до інших програм, спрямованих на подолання залежності.

У своїй останній доповіді щодо пенітенціарних установ Комітет вказував:

«склалося враження, що у відвіданих пенітенціарних установах дуже мало чого робилося (окрім дуже обмеженої метадонової програми у двох відвіданих закладах⁷⁴) для вирішення широкомасштабної проблеми наркозалежності серед в'язнів⁷⁵ та пов'язаних з ними проблем зі здоров'ям, таких як гепатит»⁷⁶.

На думку Комітету, варіанти лікування в'язнів під час припинення вживання наркотиків, а також опіїдна підтримувальна терапія повинні бути доступними у в'язниці такою ж мірою, як і на волі. Це також відповідає Методичним рекомендаціям щодо лікування опіїдної залежності, розробленим ВООЗ у 2009 році⁷⁷. КЗК підкреслює:

«...[заходи з] лікування наркозалежних в'язнів мають різнитись, включаючи блокування постачання наркотиків у в'язниці, боротьбу зі вживанням наркотиків через виявлення та роботу зі споживачами наркотиків, надання їм лікування і забезпечення відповідного поводження, розробку стандартів, моніторинг та дослідження проблем з наркотиками та забезпечення підготовки й розвитку персоналу. Таке лікування має бути пов'язаним з національною профілактичною політикою. Очевидно, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у розробці, впровадженні та моніторингу відповідних програм, а також повинен тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним) персоналом.

Комітет закликає українську владу розробити та впровадити комплексну стратегію надання допомоги в'язням, які мають проблеми з наркотиками (як частина більш широкої національної стратегії щодо наркотиків), включаючи заходи зменшення шкоди, у світлі вищезгаданих зауважень» (2017, 93).

Раніше Комітет також вказував:

«Спостерігалася значна кількість ув'язнених, які мали проблеми, пов'язані з наркотиками, у відвіданих пенітенціарних установах⁷⁸. Однак, як це було і під

⁷⁴ Три в'язні отримували метадон у Київському СІЗО і двоє у Чернівецькому СІЗО.

⁷⁵ Це визнавали начальники та персонал (включаючи медичних працівників) у відвіданих закладах. Наприклад, за словами головного лікаря Івано-Франківського СІЗО, приблизно 30% в'язнів були споживачами наркотиків. Медичний персонал колонії № 30 підрахував, що майже половина всіх в'язнів мали проблеми з наркотиками.

⁷⁶ Обстеження на гепатит, як правило, не здійснювалося. Якщо в'язень запитував, від нього очікували оплату (700 грн., приблизно 23 євро).

⁷⁷ Див. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/43948/1/9789241547543_eng.pdf

⁷⁸ Наприклад, делегація була проінформована начальником Дніпропетровського СІЗО, що близько 20% ув'язнених установи мали такі проблеми.

час попередніх візитів КЗК в Україну⁷⁹, незначну кількість дій (окрім традиційного забезпечення режиму в установі і можливості для дуже обмеженого числа ув'язнених продовжувати лікування метадонем, розпочатого до ув'язнення⁸⁰) було здійснено для вирішення цієї ситуації (у вигляді, наприклад, профілактики та надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги таким ув'язненим). Крім того, жодна з відвіданих установ не запровадила заходів зниження шкоди (наприклад, надання дезінфікуючого розчину чи інформації про те, як стерилізуються голки або впровадження програм обміну шприців).

КЗК хотів би підкреслити, що лікування наркозалежних в'язів має бути диверсифіковане, поєднуючи детоксикацію, психологічну підтримку, соціально-освітні програми, реабілітацію та програми ЗПТ. Воно також має бути поєднано зі справжньою політикою превенції. Ця політика повинна акцентувати на ризиках ВІЛ або вірусного гепатиту через вживання наркотиків і вказувати на способи їх передачі і засоби захисту. Зрозуміло, що медичний персонал повинен відігравати ключову роль у складанні, реалізації та моніторингу відповідних програм і тісно співпрацювати з іншим (соціально-психологічним та педагогічним) персоналом⁸¹.

Комітет рекомендує, щоб українська влада розробила комплексну і послідовну в'язничну стратегію щодо наркотиків, яка передбачає надання допомоги ув'язненим, які мають проблеми, пов'язані з наркотиками. Спеціальна підготовка з цього питання має бути організована для медичного персоналу пенітенціарних установ» (2013, 164; див. також: 2009, 140).

Виконання

Всупереч рекомендаціям Комітету, в Україні досі не існує спеціалізованої в'язничної стратегії щодо подолання наркозалежності серед ув'язнених та засуджених.

Комітет має чітку позицію, що в'язні повинні мати доступ до замісної підтримувальної терапії (ЗПТ) тією ж мірою, що й вільні особи. Це узгоджується із загальним принципом еквівалентності медичної допомоги в пенітенціарних установах та на волі. Однак впровадження ЗПТ в українських колоніях все ще знаходиться на етапі започаткування. Декілька років тому був розпочатий пілотний проєкт⁸² з цього приводу в Бучанській виправній колонії на Київщині. Однак поки що відсутня інформація щодо його успішності та результатів.

⁷⁹ Див., наприклад, пункт 140 доповіді про візит у 2009 р. (документ СРТ / Inf (2011) 29).

⁸⁰ Замісна терапія не була доступною всередині установ виконання покарань. Крім того, делегації повідомили у виправній колонії № 3 в Кривому Розі, що навіть тим ув'язненим, які почали свою метадоневу терапію до прибуття в установу, не дозволялося продовжити її у виправній колонії.

⁸¹ Див. також [Короткий звіт](#) про політику Об'єднаних Націй щодо «Профілактики ВІЛ, лікування та догляду у в'язницях та інших закритих установах: всеосяжний пакет заходів» (“HIV prevention, treatment and care in prisons and other closed settings: a comprehensive package of intervention”), червень 2013 року.

⁸² За підтримки проєкту EU-АСТ ([EU Action against Drugs and Organised Crime](#)).

Є низка причин, які стоять на заваді впровадженню ЗПТ в українських пенітенціарних установах: законодавчі перешкоди, складнощі належної організації (ліцензування, організація зберігання препаратів, забезпечення безперервності під час етапування), відсутність політичної волі тощо.

Не дивлячись на те, що надання ЗПТ було врегульоване щодо СІЗО та виправних центрів ще у 2012 р.⁸³, до сьогодні впровадження ЗПТ в цих установах залишається маргінальним. Так само, що стосується зменшення шкоди, в пенітенціарних установах досі не впроваджено і навіть заборонено поширення стерильних голок та шприців.

---

⁸³ Наказ Мін'юсту, МВС, МОЗ та Держслужби з контролю за наркотиками «Про затвердження Порядку взаємодії закладів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторів і виправних центрів щодо забезпечення безперервності лікування препаратами замісної підтримувальної терапії» від 22.10.2012 № 821/937/1549/5/156.

6. Інші рекомендації

6.1 Персонал

Рекомендації

Комітет дотримується позиції, що достатня кількість персоналу є передумовою для належного контролю в установах, уникнення насильства між в'язнями та налагодження позитивних відносин між ними та персоналом. Недостатня кількість персоналу також перешкоджає впровадженню концепції динамічної безпеки, адже некомплект персоналу зменшує можливості безпосереднього контакту з засудженими та сприяє напруженості відносин між ними (2012, 25; 2013, 165). На додаток, це перешкоджає створенню можливостей зайнятості засуджених поза межами житлових приміщень (2013, 165).

З огляду на це, Комітет неодноразово вказував на проблему низького комплекту персоналу, який безпосередньо контактує з засудженими. Наприклад, у 2009 р. він звернув увагу на те, що національне законодавство про співвідношення персоналу ДКВС у пропорції 1 до 3 засуджених не дотримувалася; принаймні, що стосувалося «режимного» персоналу (2009, 143).

Комітет рекомендував заповнити вакансії «режимного» персоналу, зокрема шляхом запровадження кращих умов праці та конкурентоспроможних зарплат (2016, 43; 2017, 98). Окрім того варто детально аналізувати кількість та штат такого персоналу і, у разі необхідності, змінювати відповідні підзаконні акти (2012, 25; 2013, 165).

На додаток, КЗК рекомендує, щоб персонал не ніс службу у 24-годинну зміну (2012, 25; 2013, 165; 2016, 43; 2017, 98). Такі зміни мають *«неминучий негативний вплив на професійну спроможність; ніхто не може належно здійснювати завдання в'язничного співробітника протягом такого тривалого часу»* (2017, 100).

Комітет також звертав увагу на «мілітаристські» підходи серед пенітенціарного персоналу. Спілкування персоналу з в'язнями зводилося до мінімуму і не було намагання розвивати позитивні відносини з ними (1998, 161-162; 2012, 22).

У 11-ій Загальній доповіді КЗК вказувалося:

«Комітет часто доходить висновків, що взаємини між персоналом і ув'язненими мають формальний і віддалений характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними несуттєвим аспектом своєї роботи. ...

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів, не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне керівництво має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і очікувати, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і в'язнями не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращому контролю

та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, у свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і в'язнями великою мірою залежатиме від того, чи перебуває достатня кількість працівників в режимній зоні на постійній основі. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому низька кількість присутніх працівників та/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості безпосереднього контакту з ув'язненими, гальмують формування позитивних взаємин і, навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів" (СРТ/Inf(2001)16), пункт 26).

Виконання

Комплект персоналу продовжує залишатися на критичному рівні. Найбільший некомплект стосується вакансій рядового персоналу, який працює у безпосередньому контакті з в'язнями. За інформацією станом на 01 липня 2019 року некомплект молодших інспекторів нагляду і безпеки становив близько 21 %. При цьому за спостереженнями правозахисників під час моніторингових візитів, у окремих УВП цей показник сягав майже 50 %. Проблему із некомплектом молодшого начальницького складу відмічав чи кожен керівник відвіданих ними установ⁸⁴. Причинами такого стану справ є низькі зарплати цього персоналу, порушення їхніх прав та важкі умови праці⁸⁵. Таким чином виконання рекомендацій КЗК з цього приводу залишає бажати кращого.

Комітет підкреслює важливість динамічної безпеки та неприпустимість «мілітаристських» підходів у спілкуванні між персоналом та в'язнями. Концепція динамічної безпеки й досі є малознайомою пенітенціарному персоналу. Вона передбачає розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та ризиків, з якими зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням їх корисної зайнятості. Наразі можна помітити лише окремі кроки для впровадження цієї концепції у практичну діяльність, як-то початок викладання відповідних тематичних занять в навчальних закладах ДКВС або ініціатива закріпити динамічну безпеку як критерій оцінки УВП.

Що стосується припинення 24-годинних змін для персоналу ДКВС, то ця рекомендація досі не виконана. Слід зазначити, що практичні працівники часто висловлюються на підтримку такого графіку праці, оскільки він передбачає для них декілька вихідних після добової зміни, які можуть використовуватися для «підробітку» у інших сферах. На додаток, 24-годинні зміни більш зручні для персоналу, який добирається до УВП з віддалених населених пунктів.

---

⁸⁴ Жупанов Є., Нецветаєв Є. Аналітичний звіт за результатами моніторингових візитів до установ ДКВС у 2019 році. – К.: Український інститут з прав людини, 2019. – С. 34 // <https://ukrajina.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/02/12/analitychnyzyvitmonitvzyty2019.pdf>

⁸⁵ Там само. – С. 66-68.

6.2 Насильство між в'язнями

Рекомендації

Уже в 1998 та 2002 роках Комітет вказував на необхідність розробки стратегії боротьби з насильством та залякуванням серед в'язнів (1999, 27; 2002, 65).

Він регулярно звертав увагу на делегування в'язничними адміністраціями своїх повноважень окремим в'язням. Таке делегування є по суті «відмовою від своєї відповідальності за безпеку та порядок, яка лежить на пенітенціарному персоналі, що піддає слабших засуджених ризику зловживання з боку інших засуджених» (2002, 92; 2012, 25).

У 2013 році Комітет помітив, що в деяких СІЗО існував ув'язнений «лідер», який явно відповідав за порядок серед ув'язнених. Для цього, він та інші ув'язнені, безпосередньо підпорядковані йому, могли навіть вільно переміщатися по установі. Надання певного рівня повноважень ув'язненому «лідеру» з метою забезпечення безпеки було прийнятною практикою для співробітників, які були присутні в обмеженій кількості в режимних корпусах (2013, 108).

У 2005 році Комітет вказав: «У своєму звіті про візит 2002 року (пункт 92) КЗК рекомендував, щоб ув'язнені-днювальні не виконували завдання, пов'язані з підтримкою порядку та контролем. Проте це тривало й у 2005 році, особливо в колонії № 61, в якій днявальні мали вплив на накладення дисциплінарних санкцій. КЗК рекомендує припинити таку практику в майбутньому».

У 2017 р. Комітет висловив детальну рекомендацію з цього приводу:

«насильство між в'язнями було проблемою, яку визнавали начальники всіх відвіданих закладів, особливо у Київському СІЗО⁸⁶. Це було не дивно, враховуючи, що житлові приміщення у більшості випадків були багатомісними камерами⁸⁷ або гуртожитками⁸⁸ (див. також пункти 62-67 нижче), а також те, що персонал, якого в цілому було недостатньо (див. пункт 97 нижче), покладався на неформальну тюремну ієрархію⁸⁹, щоб отримувати від них допомогу у контролі ситуації; це було особливо помітно у Київському СІЗО та, меншою мірою, в Івано-Франківському та Львівському СІЗО і Колонії № 30.

У зв'язку з цим КЗК змушений повторити свою точку зору, що забезпечення порядку та підтримка безпечного середовища у в'язниці не повинно базуватися на якійсь формі мовчазної згоди між ув'язненими "лідерами", які намагаються

---

⁸⁶ Делегація також звернула увагу на кілька недавніх випадків тілесних ушкоджень в'язнів, відображених в журналі інцидентів у Львівському СІЗО (стверджувалось про "випадковість"), але які були такого характеру (наприклад, гематоми під очима), що вказував на можливе насильство між ув'язненими.

⁸⁷ До 25 в'язнів у камері в Київському СІЗО, до 20 на камеру у Львівському СІЗО, до 14 на камеру в Івано-Франківському СІЗО та до 12 на камеру у Чернівецькому СІЗО.

⁸⁸ У Колонії №30, трималось до 25 в'язнів у кожному гуртожитку.

⁸⁹ Члени цієї ієрархії (т.зв. "актив"), схоже, користувалися свого роду напівофіційною посадою, включаючи принаймні деякі елементи дисциплінарних повноважень, такі як звітування персоналу про поведінку співкамерників та вказування їм як поводитися.

встановити владу над іншими в'язнями, та пенітенціарними співробітниками, які зацікавлені у збереженні штучного вигляду порядку в установі. Крім того, Комітет вважає неприйнятним будь-яку часткову відмову від відповідальності за порядок і безпеку, що зазвичай належить персоналу. Це спричиняє небезпеку експлуатації слабших в'язнів іншими в'язнями. Це також суперечить Європейським в'язничним правилам, згідно з якими жоден в'язень не повинен використовуватись в установі для роботи, поєднаної з будь-якими дисциплінарними повноваженнями⁹⁰. Розвиток конструктивних відносин між співробітниками та всіма в'язнями, який ґрунтується на динамічній безпеці⁹¹, є вирішальним чинником у зусиллях по боротьбі з залякуванням та насильством між в'язнями.

Комітет також хотів би ще раз підкреслити, що тюремна влада повинна діяти проактивно, щоб запобігти насильству одних в'язнів щодо інших. Боротьба з явищем насильства та залякування між в'язнями вимагає, щоб кількість тюремного персоналу була достатньою... Персонал також має бути уважний до сигналів того, що існують якісь проблеми та належним чином навчений, щоб втручатися, коли це необхідно. І початкові, і періодичні навчальні програми для персоналу усіх рівнів мають торкатись питань стримування насильства між в'язнями.

Крім того, керівництву та персоналу усіх пенітенціарних закладів слід вказувати на необхідність постійної підвищеної пильності та використання всіх наявних у них засобів для запобігання і боротьби з насильством та залякуванням між в'язнями. Це повинно включати в себе здійснення індивідуалізованої оцінки ризиків та потреб в'язнів, постійний моніторинг їхньої поведінки (включаючи виявлення потенційних правопорушників та жертв), правильне звітування про підтверджені та вірогідні випадки залякування / насильства між ними, а також ретельне розслідування всіх інцидентів.

КЗК закликає українську владу виконати свою давню рекомендацію про те, що керівництво всіх пенітенціарних установ має використовувати усі способи, які є у їхньому розпорядженні, для протидії негативному впливу неофіційної в'язничної ієрархії та запобігання залякуванню й насильству між ув'язненими. Жоден в'язень (у будь-якій пенітенціарній установі на території країни) не повинен бути наділений (навіть де-факто) можливістю здійснення влади щодо інших в'язнів.

Треба ще багато зробити для того, щоб персонал був навчений та мотивований для того, щоб бути проактивним та запобігати насильству між в'язнями. Керівництво всіх пенітенціарних установ повинно також пильнувати можливі змови між співробітниками та в'язнями "лідерами"...» (2017, 59; див. також 2016, 51).

---

⁹⁰ Правило 62.

⁹¹ Динамічна безпека - це розвиток співробітниками позитивних стосунків із в'язнями на засадах твердості та справедливості, у поєднанні з розумінням їхньої особистої ситуації та будь-яким ризиком, з яким зіштовхується кожен окремий в'язень, а також із забезпеченням конструктивної діяльності.

На додаток, КЗК рекомендує припинити практику використання засуджених як помічників у медичних частинах УВП (2005, 132; 2013, 151; 2017, 86).

Виконання

Насильство між в'язнями несе особливу небезпеку. На відміну від неналежного поведіння з боку пенітенціарного персоналу, поскаржитися на своїх співкамерників чи інших в'язнів загрожує життю та здоров'ю. Більше того, як вказує Комітет, іноді адміністрація безпосередньо пов'язана неформальними угодами з «кримінальними лідерами», з метою забезпечення контрольованої обстановки в установах. Це призводить до закривання очей на пригнічення одних в'язнів іншими. Як наслідок, в'язні часто бояться звертатися за захистом до адміністрації чи до інших представників влади або суспільства.

Звернімо увагу, що в Україні ніколи не існувало стратегії подолання насильства між в'язнями, яку рекомендував розробити Комітет.

Що стосується більш широкого контексту проблеми насильства між в'язнями, на нашу думку, можна виділити дві ключові причини:

- Багатомісні камери. Контроль камер, в якій тримається навіть 5-10 в'язнів, є ускладненим. Не кажучи вже про камери, де тримається 10-30 осіб, або й більше (в деяких колоніях). Практичним засобом контролю часто є призначення з числа засуджених відповідальних за відповідну камеру. Такі засуджені можуть мати дуже різні повноваження, починаючи від організації прибирання і закінчуючи відповідальністю за дотримання неформальних правил співжиття. Вирішення цієї проблеми вимагає переходу національної пенітенціарної системи на камерну систему тримання із маломісними камерами⁹²;
- Недостатня кількість режимних та інших співробітників, які безпосередньо працюють з в'язнями. Часто в пенітенціарних установах трапляється так, що велика кількість їхнього персоналу не має безпосереднього контакту із в'язнями. З іншого боку, співробітники, які безпосередньо відповідають за внутрішній порядок (режимні співробітники), є нечисельними. Те ж саме стосується співробітників соціально-психологічної служби. Зазначена проблема є актуальною також для СІЗО.

Як наслідок, забезпечення належного контролю обмеженою кількістю режимного та іншого персоналу відбувається за рахунок допомоги з боку самих в'язнів. В таких умовах неможливою є динамічна безпека, впровадження якої заохочує Комітет.

При цьому слід відрізнити неформальних і формальних «лідерів». Формальні «лідери» мають повноваження щодо підтримки порядку (контролю) відповідно до норм ПВР (днювальні та старші днявальні), тобто покладання таких повноважень на цих осіб є законним. Однак в окремих випадках це може суперечити низці рекомендацій Комітету, зокрема у разі, якщо одні в'язні мають контроль над іншими (напр. 2005,

---

⁹² Див. розділ 1.1 «Типи приміщень».

148). Діяльність з підтримки порядку неформальними лідерами є незаконною, однак може підтримуватися (безпосередньо або за мовчазної згоди) адміністрацією установи.

Можна припустити і вплив інших чинників на зростання насильства між в'язнями: неналежна робота оперативних підрозділів; корупція; субкультура в'язнів; недостатня зайнятість або її відсутність тощо.

Що стосується залучення засуджених до охорони здоров'я, то у ПВР установ виконання покарань міститься заборона використовувати їх на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги, а також на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів (пункт 2, Розділ 17). Така заборона містилася і в попередніх ПВР. Однак вона й досі повсюдно порушується. Згідно з відповіддю Уряду України на доповідь КЗК 2017 р. питання припинення практики використання в'язнів як медичних помічників «знаходиться на розгляді» Мін'юсту (п. 88)⁹³.

---

⁹³ Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // <https://rm.coe.int/168093ab47>

6.3 Отримання оперативними підрозділами інформації щодо злочинів засуджених

Рекомендації

Комітет неодноразово критикував практику відбирання оперативними співробітниками показів в'язнів щодо злочинів, учинених до їхнього ув'язнення.

Наприклад, після візиту до Київського СІЗО, він вказував:

«Комітет серйозно стурбований тим, що незважаючи на чіткі рекомендації, викладені у доповідях про попередні візити, оперативний персонал, який працював у пенітенціарних установах, продовжував відбирати зізнання стосовно правопорушень, які, як стверджувалось, були вчинені до їхнього ув'язнення. У кількох випадках, зокрема, у Київському СІЗО, були звинувачення, що оперативні співробітники погрожували в'язням (у разі відмови від співпраці) їхнім переведенням у певну камеру (т.зв. "прес-хату"), де вони будуть піддані насильству з боку інших в'язнів. Якщо це правда, така практика є абсолютно неприйнятною.

КЗК закликає українську владу вжити заходів, у тому числі на законодавчому рівні, щоб працівники оперативних підрозділів в'язниць більше не розслідували кримінальні правопорушення, вчинені в'язнями поза межами в'язниці, і більше не відбирали від в'язнів твердження щодо таких правопорушень» (2017, 61).

Раніше Комітет також висловлював цю рекомендацію і вказував на негативні наслідки таких практик: зловживання та насильство між в'язнями (2013, 117; 2016, 47).

Виконання

Комітет регулярно нагадує цю рекомендацію Україні. Окреслена практика походить з часів, коли пенітенціарна система знаходилась під керівництвом МВС. Тоді пенітенціарні співробітники та слідчі міліції були колегами. На сьогодні ця практика існує в гібридному вигляді.

Звернімо увагу, що всупереч окремим закликам ліквідувати оперативно-розшукову діяльність в УВП як таку, зазначена рекомендація Комітету не передбачає таких заходів. Насправді, оперативна діяльність здійснюється в пенітенціарних установах по всьому світі. Наприклад, її стандарти були зібрані у виданні ООН «Динамічна безпека та тюремна оперативно-розшукова діяльність»⁹⁴. Ці стандарти допускають обмін оперативною інформацією зі слідчими органами з метою боротьби зі злочинністю. Однак, це в жодному разі не передбачає змушування в'язнів до давання таких показань, тим більше щодо подій, які мали місце до їхнього ув'язнення.

⁹⁴ Handbook Dynamic Security and Prison Intelligence, United Nations, New York, 2015 // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UNODC_Handbook_on_Dynamic_Security_and_Prison_Intelligence.pdf

Законодавство передбачає, що оперативні підрозділи, зокрема і в'язничні, зобов'язані «виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді, суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів» (п. 2 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»). Окрім того, вони «проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України» (ч. 4 ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»).

На практиці це означає, що оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати й допити. Чого ці допити можуть стосуватися не вказується, однак, як свідчить спостереження КЗК, на практиці вони можуть стосуватися й подій, які відбулися до ув'язнення. Разом з тим, Мін'юст у своїй відповіді на доповідь КЗК вказує, що проведення слідчих дій щодо злочинів, вчинених поза межами установи не передбачено законодавством (п. 148 відповіді)⁹⁵. Як вказувалося, хоча такі заходи прямо і не передбачені законодавством, вони передбачені опосередковано. Зокрема, обов'язок проведення слідчих дій за запитом слідчого чи прокурора є обов'язком оперативних підрозділів пенітенціарних установ. Конкретне «змістовне наповнення» слідчої дії не врегульовується КПК, однак це жодним чином не виключає її проведення, зокрема і щодо подій до ув'язнення.

На додаток, в окремих установах досі існує практика «з'явлення» засуджених з зізнаннями щодо злочинів, вчинених до засудження. Такі «зізнання» фіксуються у відповідному журналі повідомлень про злочини.

Однією з причин зазначених практик може бути також викривлене розуміння окремих співробітників оперативних підрозділів УВП вимог своєї звітності. Зокрема, вони мають звітувати щодо допомоги, наданої іншим правоохоронним органам у розкритті злочинів. Подекуди така «допомога» розуміється як отримання зізнань в'язнів щодо злочинів, вчинених до ув'язнення.

---

⁹⁵ Response of the Ukrainian Government to the report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Ukraine from 8 to 21 December 2017 (CPT/Inf (2019) 11) // <https://rm.coe.int/168093ab47>

6.4 Транспортування засуджених

Рекомендації

Комітет вивчав проблеми транспортування засуджених у далекому 2000 році. Тоді він рекомендував деякі стандарти з цього приводу:

- зменшити максимальну кількість в'язнів в купе вагонів: купе розміром 3.5 м² не повинні поміщати більше 6 осіб, а купе розміром 2 м² – не більше 3 осіб;
- забезпечити, щоб під час транспортування залізницею в'язням надавалася питна вода і, у разі тривалого транспортування, були вжиті заходи для забезпечення належного харчування;
- не використовувати відділення розміром 0.5 м² у автомобілях для транспортування засуджених (2000, 131).

У 2002 р. Комітету повідомили, що була створена робоча група для розгляду питання про передачу відповідальності за конвоювання засуджених з МВС до Департаменту з питань виконання покарань (2002, 142). Комітет не висловлював своєї позиції з приводу такої передачі, але нагадав раніше вказані стандарти (2002, 142).

Виконання

У 2015 р. Уряд затвердив План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року⁹⁶, в якому передбачалося вжити заходів для вирішення проблеми конвоювання в'язнів. Зокрема, у пункті 10 Плану був закріплений такий захід: «Забезпечення відповідності міжнародним стандартам умов конвоювання». На його виконання передбачалося: 1) розроблення і внесення на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про внесення змін до законодавства з метою гуманізації умов конвоювання осіб; 2) приведення нормативно-правових актів у відповідність з практикою Європейського суду з прав людини.

Однак цей захід не був виконаний, а чіткі стандарти конвоювання досі відсутні.

У 2019 р. був прийнятий наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення з організації конвоювання військовими частинами (підрозділами) Національної гвардії України»⁹⁷. Він детально врегульовує процедурні аспекти конвоювання, так само як і окремі питання щодо транспортних засобів. Однак він не містить стандартів щодо площі приміщень транспорту, забезпечення харчування, тривалості конвоювання тощо.

Проблема конвоювання призводила до порушень Європейської конвенції. Наприклад, у рішенні по справі «Таран проти України»⁹⁸ Суд встановив порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із неналежними умовами транспортування в'язня із СІЗО до ізолятора тимчасового тримання на кілька днів для проведення слідчих дій. Це

⁹⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р

⁹⁷ Наказ МВС №1090 від 24.12.2019.

⁹⁸ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126909>

відбувалось 45 разів. Хоча саме транспортування тривало близько двох годин, заявник змушений був чекати близько 22 годин у металевій клітці всередині автомобіля, при цьому площа цієї клітки була 0,5 м². Під час перевезення йому не давали ні харчування, ні воду, і він не міг спати. Клітка була брудна, у ній було холодно зимою та спекотно літом, і вона не вентилувалась належним чином.

Разом з тим у нещодавньому пілотному рішенні по справі «Сукачов проти України»⁹⁹ ЄСПЛ вказав з приводу стандартів конвоювання:

«...оцінка того, чи мало місце порушення статті 3, не може обмежуватися лише чисельним підрахунком простору, доступного для взятої під варту особи протягом перевезення. Лише всеосяжний підхід до конкретних обставин справи може забезпечити точну картину реалій для особи, яка перевозиться. Однак, виникає сильна презумпція порушення, коли затриманих осіб перевозять у транспортних засобах, які забезпечують менше ніж 0.5 квадратного метра особистого простору. Низька висота стелі, особливо у відділеннях для одного затриманого, що змушує затриманих схилитися, може погіршити фізичні страждання та втому. Неналежний захист від зовнішніх температур, коли відділення для ув'язнених недостатньо опалюються або мають погану вентиляцію, є обтяжуючим чинником. Цю презумпцію можна спростувати лише у випадку коротких або нечастих перевозок. На відміну від цього згубний вплив переповнення необхідно взяти до уваги, як той, що погіршується при підвищенні тривалості та частоти транспортування, що посилює порушення у справі заявника» (пункт 87).

У доповіді 2013 року Національного превентивного механізму вказувалося на такі недоліки, які були виявлені протягом перевірки транспортних засобів для конвоювання: особистий простір у камерах таких транспортних засобів був меншим 0.5 м²; висота дверей камер була меншою 1.55 м; двері камер не мали вентиляційних ґрат; освітлення у камерах було відсутнім або неналежним; камери не мали систем опалення або кондиціонерів, або вони були несправні; транспортні засоби та камери не прибиралися, а підлога була вкрита сміттям¹⁰⁰.

Станом на тепер, Національна гвардія України залишається відповідальною за конвоювання, хоча пенітенціарні установи здійснюють окремі перевезення в'язнів власним транспортом. Стандарти щодо цього транспорту з урахуванням зазначених рекомендації Комітету та рішень ЄСПЛ також відсутні.

⁹⁹ <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200448>

¹⁰⁰ http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Ukrainian_NPM_Annual%20Report_2013.pdf

6.5 Носіння спецзасобів в межах в'язниць

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб пенітенціарні співробітники, які працюють у прямому контакті зі в'язнями, не носили спецзасоби (такі як гумові кийки, наручники та балончики, споряджені сльозогінним газом) відкрито перед в'язнями. Таке носіння перешкоджає встановленню нормальних відносин між персоналом та в'язнями (2009, 85; 2012, 23; 2013, 166).

Виконання

Зазначена рекомендація не відображена у нормах щодо спецзасобів. Ці норми передбачають тільки підстави їх застосування, а не порядок носіння (п. 2.1 ПВР СІЗО та п. ПВР УВП). Практика з цього приводу різниться залежно від установи.

6.6 Встановлення скриньок для конфіденційних скарг

Рекомендації

Комітет рекомендував українській владі встановити замкнені скриньки для скарг, доступ до яких мав би тільки спеціально уповноважений орган, якому довіряють (2002, 138).

У своїй 27-ій Загальній доповіді Комітет також вказав:

*«Необхідно забезпечити **прямий та конфіденційний доступ** до органів оскарження (наприклад, шляхом встановлення скриньок для скарг, доступних для скаржників у відповідних місцях, які можуть відкривати тільки особи, відповідальні для забезпечення конфіденційності скарг). Персонал, який безпосередньо відповідальний за осіб, позбавлених волі, не повинен бути в змозі «фільтрувати» скарги» (СРТ / Inf (2018), пункт 84).*

Виконання

План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року¹⁰¹ передбачав:

«Встановлення в кожній установі виконання покарань та установі попереднього ув'язнення скриньки для кореспонденції, доступ до якої матиме лише суб'єкт, відповідальний за збирання кореспонденції (з інших положень Плану видно, що йдеться про Укрпошту – прим.авт.); унеможливлення доступу до скриньок та кореспонденції, яка міститься в них, адміністрації установ виконання покарань та установ попереднього ув'язнення» (Пункт 7.8).

Цей захід досі не було виконано.

¹⁰¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р

6.7 Обов'язкова стрижка голови наголо

Рекомендації

Комітет виступає проти практики обов'язкової стрижки в'язнів наголо (1999, 55).

Виконання

Правила внутрішнього розпорядку УВП передбачають, що стрижка має бути «короткою» (п. 4 Розділу XXII), при цьому не уточнюється, яку саме довжину волосся передбачає ця норма. Це допускає неоднозначні тлумачення.

6.8 Встановлення дефібриляторів

Рекомендації

Комітет рекомендує, щоб у всіх установах було обладнання, призначене для порятунку життя (2017, 87).

Виконання

Зазначене обладнання не є стандартною частиною устаткування УВП в Україні.

6.9 Відвідування засуджених при смерті

Рекомендації

Комітет рекомендував переглянути законодавство, щоб засуджені, які помирають в УВП та не можуть отримати побачення у встановленому порядку, могли отримати побачення незалежно від того, де вони перебувають (2005, 136).

Виконання

Можливість відвідування засуджених при смерті в межах установ досі безпосередньо не передбачена нормативними актами. Тим не менш така можливість належить до дискреції керівника УВП, який має право видавати родичам спеціальний дозвіл на відвідування (ч. 2 ст. 24 КВК).

Висновок

Проведений аналіз свідчить про тривале, понад 20 років, невиконання Україною низки стратегічних рекомендацій Комітету. Серед них привертають увагу рекомендації щодо:

- небажаності колективного тримання в камерах, гуртожитках;
- норми площі в СІЗО (вона й досі становить 2,5 м² замість 4 м²), при цьому часто не виконується навіть чинна норма;
- надмірної ізоляції осіб під вартою, як від зовнішнього світу, так і всередині установи;
- відсутності зайнятості для осіб під вартою та довічно засуджених;
- недостатності зайнятості для засуджених в колоніях;
- систематичної сегрегації засуджених до довічного позбавлення волі від інших засуджених;
- частоти та порядку проведення побачень;
- порядку застосування та умов дисциплінарної ізоляції (ДІЗО, ПКТ, ДПК);
- фіксації тілесних ушкоджень;
- видачі гігієнічних засобів;
- якості харчування;
- медичного забезпечення .

В аналізі також проаналізовані більш «свіжі» невиконані рекомендації. Втім, деякі з них висловлюються вже понад 10-15 років:

- збільшити частоту миття засуджених до 2 разів на тиждень;
- запровадити роботу з наркозалежними засудженими, зокрема програму замісної підтримувальної терапії;
- змінити порядок відеоспостереження за засудженими, щоб забезпечити право на приватність;
- скасувати плату за побачення, зробити «відкриті» побачення правилом, а не винятком;
- змінити порядок класифікації засуджених, щоб вона відбувалася на підставі оцінки ризиків, а не виду вчиненого злочину;

- припинити 24-годинні зміни персоналу у в'язницях, покращити умови їхньої праці для забезпечення комплекту режимного персоналу;
- змінити конструкцію та розміри прогулянкових двориків;
- скасувати статтю 391 КК України;
- підпорядкувати тюремну медицину МОЗу;
- створити перспективу звільнення для довічників.

На додаток до зазначених рекомендацій, виконання яких піддається порівняно легкому аналізу, існують рекомендації системного характеру, виконання яких не є одномоментним та потребує десятки років:

- запровадження динамічної безпеки на позитивних відносин між персоналом і в'язнями, оцінки ризиків та планів виконання покарань;
- подолання насильства між в'язнями, неприпустимість використання адміністрацією одних в'язнів для контролю за іншими;
- забезпечення належної медичної допомоги, медичного обладнання та ліків;
- укомплектування УВП достатньою кількістю режимного персоналу та лікарями;
- побудувати нові СІЗО або перебудувати/відремонтувати існуючі.

Зазначені переліки є лише прикладами, адже перелік проаналізованих невиконаних рекомендацій є набагато більшим.

Наш аналіз свідчить, що **кількість невиконаних рекомендацій Комітету вже давно переважає кількість виконаних**. Постійне ігнорування рекомендацій Комітету можна пов'язати з відсутністю зобов'язального механізму їх виконання (на відміну від Європейського суду з прав людини). Так звана «ядерна опція», яку Комітет може застосувати у виді публічної заяви відповідно до статті 10 Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, досі не застосовувалася щодо України. Хоча досвід інших країн свідчить, що застосування публічної заяви зовсім необов'язково змінює ситуацію.

Крім того, як свідчить наш досвід, органи влади часто погано обізнані зі статусом Комітету. Також його доповіді сприймаються виключно як рекомендаційні, а обізнаність з ними відповідальних держслужбовців залишає бажати кращого.

На відміну від рішень ЄСПЛ, в Україні відсутня структура, відповідальна за координацію виконання рекомендацій Комітету. При цьому на необхідність створення

такої структури для виконання його «пенітенціарних» рекомендацій вказувалося в урядових документах¹⁰².

Сукупність зазначених факторів не вселяє оптимізму щодо майбутнього виконання рекомендацій Комітету. Можна передбачати їх повільне, опосередковане виконання за допомогою Європейського суду, який користується доповідями Комітету у своїх рішеннях. Тим не менш доповіді вказують на ширший перелік проблем, ніж ті, щодо яких ЄСПЛ має юрисдикцію.

Підсумовуючи, **невиконання** низки рекомендацій Комітету, іноді повторюваних протягом десятків років, **свідчить про фундаментальну проблему у ставленні України до своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав в'язнів**. Ця проблема має тенденцію до постійного зростання. Так само, як і кількість невиконаних рекомендацій.

---

¹⁰² Пункти 8.10-8.12. Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р.)